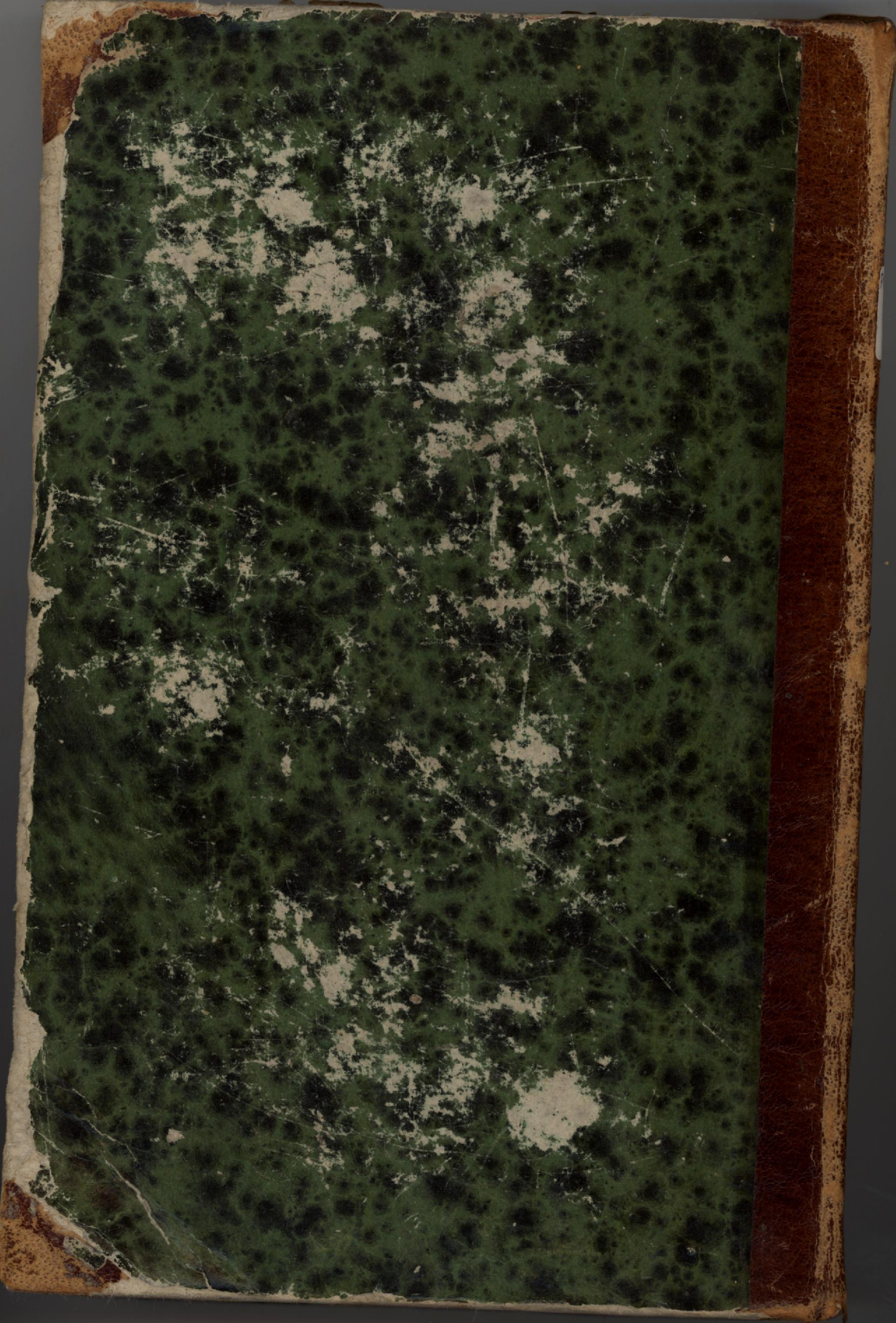

PH-2 K-107

1862 N3-4

168986

K
104

Прозеро
ИМБ 1939

154 ⁹
15-16

OCTOBER

WEDNESDAY

THE THIRD

1882

К
104

1862
1142

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

32.6728

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочю братьи и Русьскій Земли.«

Владиміръ Мономахъ.

1862

БЕРЕЗІЛЬ

(МАРТЪ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ П. А. КУЛИША.

286891

59

a

1862
17

1862
17

ОСНОВА

ЮЖНО-УСЛОВИЙ ЧЕТЫРЬ-УСЛОВИЙ

ВСТАНОВ

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ:

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 17 апрѣля, 1862 года.

Ценсоръ Ст. Лебедевъ.

1862

ПЕЧАТАТЬ

(ПЕЧАТ)

ПЕЧАТАТЬ

1862
17

1862

КОБЗАРЬ.

LV.

Моїмъ союзникамъ.

Згадайте, братія моя, —
Бодай те лихо не верталось! —
Якъ ви гарнєсенько и я
Изъ-за решѣтки визи́рали, —
И, певне, думали: коли —
На раду тиху, на розмову, —
Коли ми зійдемося знову
На сій зъубо́женій землі?
Ніколи, братія, ніколи....
Зъ Дніпра у-ку́пі не пьемó,
Розійдимось, рознесемо
Въ степі, въ лісі свою недóлю,
Повіруємъ ще трóхи въ волю,
А потімъ — жити почнемó
Межъ людьми, якъ люде...
А поки те б́уде,
Любітеся, браті моі,
Україну любіте,
И за не́ї безталáнну
Гóспода моліте.
(Ворогівъ) заб́удте, дрúги,
И не прокли́найте,
И менé въ невóлі лю́тій
Никколи згадайте....

LVI.

Лічу въ неволі дні и ночі,
 И лікъ забуваю!
 О, Господи! якъ то тяжко
 Тії дні минають!
 А літа пливуть за ними,
 Пливуть собі стіха,
 Забирають за собою
 И добро и лихо;
 Забирають, не вертають
 Ніколи нічого...
 И не благай! бо пропаде
 Молитва.....

Каломутними болотами
 Міжъ бурьянами, за годами
 Три годи сумно протеклі;
 Багато де-чого взяли
 Зъ моєї темної комори,
 И, въ море нішкомъ однесли
 И нішкомъ проковтнуло море
 Моє не злато-серебро —
 Мої літа — моє добро,
 Мою нудгү, мої печалі —
 Тії незриміі скрижалі
 Незримимъ писані перомъ...
 Нехай гнилыми болотами
 Течуть собі міжъ бурьянами
 Літа неволничі! А я...
 (Такая заповідь моя)
 Посіжу, трішки погуляю,
 На степъ, на море подивлюсь,
 Згадаю де-що, заспіваю,
 Та й зновъ мережать захожусь
 Дрібненьку книжечку.... Рушаю!..

Т. Шевченко.

ЛИСТИ ШЕВЧЕНКА.

3) ДО М. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО (¹).

1.

Новопетровское укрѣпленіе, 8 октября 1856 г.

Богу милий друже мій, Михайле!

Коротеньке, невеличке та щіре письмо твое отъ 8 августа, получивъ я 28 сентября. Довгенько—такі вонó летіло, та все такі, благодарить Бóга, долетіло. Спасибі тобі, друже мій єдиний, и за письмо твое ласкавее. Спасибі тобі и за грóші. У мене їх тепёръ такъ небагато, якъ у того Лázаря, що сліпці співають на ярмаркахъ. Я сердечне радъ, що ви познакомились съ Семёномъ: добрий, щірий чоловікъ. Не такъ давно и вінъ мені приславъ 15 руб. Та бреше собі, нівроку ёму: пише, що хтось передавъ ёму щобъ послать мені. Може це и булá коли небудь правда, та тепёръ така старá стáла що похожа на мифологию, сірічъ на брехню. Це, бачишь, я до того ведú слово, що познакомившись съ Семёномъ, и ти трóхи вивчивсь въ ёго тее... Исправді, за що ти міні виненъ? — Ні за щó. Спасибі тобі друже мій єдиний! Така неправда лúчше всякоі на світі правди. Тільки ось що: коли и чимъ я тобі заплачу за твою братську неправду?

Німець Іёхимъ мабуть на мене сёрдитця? Не знаю за що бъ ёму сёрдитця? Ми зъ нимъ жили и розійшлися добримъ пріятелями, ні-за-що бъ, здаётця сёрдитця. А тимъ часомъ, Богъ ёго знае. Статуетки мені не дúже потрібні,—обійдусь и безъ їхъ. А отъ безъ

(¹) Листы 1) до Я. Г. Кухаренка и 2) до М. С. Щенкина были напечатані въ торішній октябський книжці.

2

чого не обійдусь: безъ жизненнихъ припасовъ, якъ ти пишешъ. Мені теперъ дуже и дуже треба одну акварельну краску, називається вона сепія. Семенъ, я думаю, її знає, бо вінъ такі трюхи швидкопорить въ малярстві. Вона буває різнихъ фабрикъ, але найлучшая Римская сепія; оце тобі форма плитки и надписъ. Достать її можна въ красочномъ магазині, що коло академії художествъ; пришли, ради святого

SEPIA DI ROMA

искуства, дві плитки. Та ще, якъ би ти мені съ краскою приславъ пару кистей добрихъ акварельныхъ, толщини въ обыкновенную папіросу: то тоді бъ уже я тобі спасибі сказавъ, тільки кісті уміючи треба вибрати. Не знаю, чи Семенъ тямить що въ сімъ ділі. Тутъ треба маляр-акварелиста. Та въ Семена, я думаю, найдетця знакомий такий майстеръ. Да ще якъ би до кистей прибавить 6 штукъ карандашей № 3, фабрики Фабера: то тоді бъ тільки Бóгу помолився бъ, та й більш нічого.

Кланяюсь Семенові и жінці ёго, и цілую дочку ёго. Кланяюсь Оёдорові и Василеві: — де вінъ теперъ? Якъ побачися зъ здоровимъ Осипомъ Езучевськимъ, то и ёму кланяюсь. Глухому Ялүзі, коли знаєшъ, и ёму, — и всімъ землякамъ моімъ, котóрі хочъ згадують про мене.

Напиши мені, будь ласкавъ, про Левіцького: — де вінъ повертається?

Прощай, мій искренній, мій єдиний друже! Не забувай безталанного и щиро-любящего тебе *Т. Шевченка*.

Р. С. Чи разъ батъка вдарить, чи двічі, передъ Бóгомъ, говорять, одвічать однаково. До всёго того, що я тебе просивъ, прибавъ ще ось-що: 4 штуки чóрного французького карандаша № 2, фабрики Le Conté, и бѣлого, 4 штуки, твѣі жъ фабрики, № 1; та тушовального чóрного порошку 4 золотники. Теперъ уже більш нічого не попрошү, бо заразъ письмо печатаю. А якъ би ще день полέжало, то, може бъ, ще що вѣдумавъ. Пришли, мій голубе сізий, а я тобі, на ту вѣсну, киргизя замурзане пришлю.

Мóже трапнѣть, що не достанешъ *Sepia di Roma*, то візьми фабрики Шанеля.

II.

Любий мій єдиний Михайле!

Вмѣстъ съ послѣдними пятью главами сего произведенія, по-

лучилъ я и письмо отъ Дармограя, въ которомъ онъ проситъ меня, а я тебя прошу, сдѣлать его этюду такое заглавіе:

Матрозъ,

или старая погудка на новый ладъ.

Разсказъ (а не этюдъ).

Часть первая.

Первая часть разсказа заключаетъ въ себѣ десять главъ, а какъ будетъ велика вторая часть, этого онъ не пишетъ; можетъ быть и самъ еще не знаетъ. Еще проситъ онъ поправить ошибку, правда сказать, довольно грубую. Онъ написалъ, что мѣстечко Лысянка замѣчательно мѣсторожденіемъ знаменитаго Богдана Хмельницкаго. Неправда: въ Лысянкѣ родился не знаменитый гетманъ, а отецъ его Чигиринскій сотникъ Михаилъ Хмельникъ или Хмельницкій, и не по словамъ лѣтописи Самовидца, какъ онъ написалъ, а по словамъ профессора Соловьева, который ссылается на Кіевскіе акты. Еще тоже не помню, на которой страницѣ, онъ сдѣлалъ пробѣлъ, а за нимъ и я; нужно было написать фамилію знаменитаго череполога *Лаватера*, но онъ вѣроятно забылъ, какъ прозывался этотъ мудреный нѣмецъ, и я тоже не вспомнилъ. Больше онъ ничего не замѣчаетъ. Я тоже больше ничего не замѣчаю, и онъ передаетъ мнѣ, а я, переписавши на досугѣ, передаю его новорожденное дѣтище въ полное ваше покровительство и распоряженіе. Еще онъ пишетъ мнѣ, что если и будетъ вторая часть этого разсказа, то не весьма скоро. Поэтому я и думаю, что лучше не писать: *Часть первая.*

Теперь отъ що я тебѣ проситиму, друзе мій єдиний: якъ би ти самъ пабачився съ Писемскимъ: (за знакомство зъ нимъ не будешъ менѣ лаять): та спитавъ би єго, чи бачився вінъ зъ графинєю Т. и що вона сказала єму про *Киклиню К.* Дармограя и чи получила вона мої писма; и що вінъ тобі скаже, напиши мені, друзе мій єдиний. Кланяюсь Василеві, Оедорові и Семенові. Оставляйтеся здорові, искренніі друзи мої. Не забувайте сиrotу на чужині.

8 декабря (1856 г.).

(Изъ Новопетровскаго).

III.

22 априля 1857 г. (Новопетровское).

Христосъ воскресе, брате мій любий!

Удався жъ мині сѣгорішній великдень! такого святого радісного великодня у мене ще й зроду не було. Якъ разъ 7 априля прийшла до насъ почта и привезла твою дорогую посилку и твоє радіснее письмо отъ 17 генваря. Я тріхи не одурівъ, прочитавши ёго; та ще якъ закурівъ твою сигару (я десять літ не курівъ сигари), то якъ закурівъ твою гавану, то такъ мині, друже мій єдиний, запахло волею, що я заплакавъ, якъ тая дитина. Отъ що ти наробивъ зъ моїми старима очима! Нехай тобі Господь милосердний заплатить за твою сердешную роботу. Тажъ самаа почта привезла мині письмо изъ Чорноморіі и 25 р. грошей отъ Я. Кухаренка. (Семёнъ ёго повиненъ знать.) Але Кухаренко про волю мині нічого не пише. Та тажъ самаа почта изъ Петербурга привезла мині письмо и грошей 16 р. отъ А. Маркевича съ товаришами. Се буде синъ того самого Миколая Маркевича, що написавъ Малоросійскую исторію. Зъ батькомъ ёго ми були колись великі приятелі, а сина ёго, сего самого Андрія, то я, здаётця, шо й не бачивъ, а може й бачивъ, та ще дитиною. Найді ёго тамъ, та поцілуй за мене, мій друже єдиний. Воно квартирює въ Почтамтской, въ домѣ Логінова.

Такъ отъ якій у мене бувъ великдень! и чимъ я заплачу вамъ, браті моі, землякі моі щірі, чимъ заплачу я вамъ за моє велике свято! за моі сердечні радісні слези! Слезами — и не чимъ більше.

Якъ побачишъ Куліша, поцілуй ёго за книги, що вінъ подарувавъ, а особливо за *Записки о Южной Руси*. Такої розумної книги, такого чистого нашого слова, я ще не читавъ. Може вінъ и розсердетця на мене за те, що я ёго алмазний подарокъ, *Записки о Южной Руси*, пославъ на Чорноморію Кухаренкові. Такъ щожъ: скажи, — не втерпівъ. И якъ вінъ, крий ёго Мати Господня! не відасть второго тома, то не тільки я, ти, всі землякі наші и вся Славянщина проклене ёго и назове брехунѣмъ. Такъ и скажи ёму.

А Б—л—з—рський ка́жешъ по́хавъ же́нітьця, до до́му. Неха́й ё́му Бо́гъ помага́. О́ть ще щі́ра христі́янська ду́ша. Поцілу́й ё́го за ме́не, якъ побачи́шъ.

Яка́ тамъ мо́я карти́на бу́ла у Езу́чевського, ей Бо́гу не зна́ю; розігра́ли, ка́жешъ, въ лоте́рею и во́на доста́лася то́бі. О мій до́брий, мій щі́рий дру́же! Неха́й васъ Бо́гъ такъ не заб́уде, якъ ви не забу́ли, не поки́нули мене́, безта́ланного, на чу́жині, въ нево́лі. Я ніку́ді не по́йду, дру́же мій є́диний, якъ пошле́ мнѣ Го́сподь ми́лосе́рдний во́лю, хиба́ тільки по до́розі за́йду въ Чорно́морію на який ти́ждень, а тамъ пр́ямо въ сто́лицю до васъ, до васъ, бра́тіі мо́і. Ми́ні зда́ється, що я оду́рію якъ побачу́ся зъ ва́ми, мо́і рідні, мо́і є́динні!

Сё́годня, 22 а́преля, при́йшла дру́га по́чта зъ Гу́рьєва и не привезла́ нічо́го офі́ціального на́щотъ мо́єї отста́вки, и я не зна́ю що́ їй д́умать. Мо́же то фо́рма тре́бує тако́ї проволóки? не зна́ю. Дожду́ся и тре́тєї по́чти, що́ тамъ бу́де, бо ми́ні, ба́чишъ, хоті́лося прибáвить до це́го пи́сьма два сло́ва и нічо́го бі́льше, дру́же мій є́диний.

Лихи́й ё́го зна́є, де то́й Осиповъ д́івся? и Пи́семського ка́жешъ не ма́є въ Пе́тербурсі. А *Кня́гinya*, пи́шешъ, у яко́гось Н. Д. не зна́ю хтó се Н. Д. Якъ би Кня́гиню́ взявъ на сво́і р́уки Кулі́шъ, чи не лу́чче б́ було? та ї́й Матро́за приб́га́въ би до Кня́гині, та при́чепури́въ би їхъ гарне́нько та ї́й пусти́въ би въ лю́де. Дармогра́й написавъ у́жє и второ́ю часі́ь Матро́за, въ кото́рій у́жє р́зче́ обозначи́лась о́бщая і́дея розпо́вѣсти; а въ тре́тій вінъ д́ума у́жє вистави́ть наго́ло свою́ нехитру́ю фанта́зію. Але́ коли́ то те бу́де? а мо́же ї́й бу́де коли́ небу́дь. Тре́ба подо́ждать.

Не пишу́ то́бі, дру́же мій є́диний, сё́годня бі́льшъ нічо́го, бо нема́ чо́го пи́сать, та и голо́ва въ ме́не сё́годня ненáче позиче́на у моска́ля-коробе́йника, або инна́че кло́ччямъ начи́нена. А все́ то те ли́хо по́чта наро́била. Подо́жду́ друго́ї по́чти, чи не весе́ліша бу́де. Ось-ось тро́хи, не заб́увъ! Чомъ ти́ ми́ні нічо́го не пи́шешъ про Васи́ля, и про Фе́дора?

(Други́мъ по́черкомъ).

Чорті́ їхъ ба́тька зна́ють, що́ се вони́ зо мно́ю ро́блять! И до́сі ще нема́вічо́го изъ Корпу́су. Добива́ють вони́ мене, недолю́ди, не боя́чися Бо́га! а нудьга, нудьга! Я ще зро́ду тако́ї нудьги́ не кошту́вавъ. Ні до

чого руки не лежать, а въ голові така нѣхворощъ, що й раді не дамъ. Читаю по одному листочку въ день біографію Гоголя; чичаю та й боюся: може й по листочку не стане, поки-то прийде той одпускъ. Грошей у мене теперъ дуже небагато, але якъ би давъ Богъ тую волю, то можна бъ було позичити тріхх, щобъ до Москви або до Чорноморіі допхаться, а тамъ уже я не загину. Ти мині пишешъ про фотографію. Не робить нічого, браті мої, друзі мої милі, поки я зъ вами не побачусь. Съ сією поштою не пишу тобі—я свободенъ; чи не дасть Богъ зъ будущею. Нудно мині, друже мій єдиний! думавъ собі, чи не легше буде якъ зъ тобою поговорію хочъ на папірі... перо зъ рукъ випадає. На посилку твою тільки дялюся и більшъ нічого; въ руки нічого взяти не хочетця. Бувай здоровъ, мій друже єдиний! Цілую тебе, Семѣна, Куліша, и всіхъ моїхъ и твоїхъ земляківъ добрихъ и щирихъ такихъ якъ ти. Не покидайте мене, друзі мої, браті мої милі!

8 мая.

IV.

20 мая (1857 г. Новонетровское).

Во истину воскресъ! мій друже єдиний!

Спасібі тобі, серце моє, за твоє письмо отъ 11 апреля. Мині полѣгшало якъ прочитавъ я ёго. Я дурний думавъ, що ще въ январі мое діло кінчене, а вопо зъ 7 або зъ 17 апреля тільки що починається. И та сама дурная думка мене такъ тяжко мучила и досі. Теперъ, слава Бóгу, я повеселішавъ; а все-таки—за що не візмусь—изъ рукъ випадає. Серце якось лихорадочно бьётся. Охъ! якъ би то ёго швидче успокоили!

Ти пишешъ, що бувъ дома. Якъ я тобі завидую, мій друже єдиний! Тамъ и про мене згадували. Спасібі імъ землякамъ моімъ ріднимъ, що не забувають кобзаря свого, старого, безталанного.

Ти пишешъ що чувъ, що и въ столиці есть добрі дүші, що хотять помагати мені на дорóгу. Спасібі, імъ добримъ дүшамъ! и чи не буде той самий А. Маркевичъ зъ товаришами, про котóрого я тобі писавъ?

Ще ти питаєшъ, чи багато мині треба буде грошей на дорóгу? Я и самъ не знаю, и не знаю ще, якъ я поїду? чи на Оренбургъ, чи Волгою до Нижнього и на Москву, чи на

Чорноморію? Якимъ би шляхомъ не поїхавъ, то я думаю, що не обійдуся менше якъ 200 рублями. Треба буде одѣжа, бо зъ мене якъ знімуть казенну, то я остануся якъ той турецький святий, буквально голій. Получишъ ти на своє ім'я отъ Б. Залеського изъ Мінської губерні 50 рублівъ, то и ті пришили до своїхъ, та й пришли по прѣжнему адресу, съ передачею. Я можу не дїждуся твоїхъ грошей, а позичу у Іраклія Александровича: то ти вже такъ и посилай на ёго ім'я. А якъ що не буде одъ Царя нічого, то не посилай и грошей: на що вони тоді мені? Якъ перепишуть Матроза, то передай ёго Кулішѣві, та попросі ёго одъ мене—нехай вінъ ёго прочитає гарненько, та де що побачить—нехай и поправить, а за Записки о Южной Руси подякуй ёго ще разъ одъ мене. Не теперъ, а коли—небудь йводі я думаю удрать критику на сію воїстинно драгоцінну книгу. Але ще тільки думаю, а тамъ Богъ ёго знає, якъ воно буде. Попросі Семена—нехай вінъ коли небудь розкаже вамъ, якъ замиравши Явдоха була на тимъ світі и що вона тамъ бачила? У Куліша записане тільки пекло, а раю нема, окрїч тихъ двохъ діточокъ, що передъ Матірью Божою золоті клубочки дѣржать, а вона панчішечку плетє

Вибачай мені, друже мій єдиний, що пишу тобі такъ на швидко. Ніколе. Сьогодні почта одходить. Цілую тебе, Семєна и всіхъ добрихъ земляківъ моїхъ. Не покидайте, брати мої, старого безталанного *Кобзаря Дармогая*.

V.

30 іюня 857 г. Новопетровское.

Мій искренній друже!

Получивши это послѣднее отъ меня письмо изъ Новопетровскаго укрѣпленія, сдѣлай для меня величайшее одолженіе, а для многоуважаемаго мною Ираклія Александровича еще больше: побывай ты съ человѣкомъ практически и хорошо знающимъ фотографическое дѣло, побывай съ такимъ человѣкомъ у г. Чернягина по означенному адресу. И выберите, по крайней мѣрѣ, освидѣтельствуйте выписываемую И. А. камеру для фотографіи съ приборомъ, въ-особенности обратите вниманіе на объективы *Фохт-леттера*. Деньги г. Черягину посылаются съ этою же почтою;

вслучаѣ же недостачи этой суммы, заплати свои деньги, которыхъ ты съ глубочайшей благодарностью получишь отъ искрення-
твоего *Т. Шевченка*.

Ираклій Александровичъ (щобъ ёго лихо не знало) великий мені пріятель; то ви вже, друзи, брати мої любіі, зробіть що вінъ та пійше,—зробіть для ёго и для мене. Вінъ менé п'ятий рікъ годує и напуває.

Якъ побачишъ Куліша, то поцілуй ёго и скажи ёму, що я ёго *Записки о Южной Руси* пославъ на Чорноморію,—щó тамъ скажуть.

Пришли мені *Метлинскаго*: вінъ недорого коштує.

Р. С. Маркевичъ написавъ мені свій адресъ, та чортъ зна який: въ *Почтамской*, въ домъ *Логинова*, а на конвертъ написано другою рукою—въ домъ полковника *Поссе*: то я теперъ не знаю що й робить? Найди ёго, мій друже єдиний, того неакуратного Маркевича, поскуби ёго за чубъ, або за ухо, а потімъ скажи ёму, щобъ адресъ писавъ добре и по прилагаемой при семъ запискѣ исполнилъ акуратно, — а то бітиму якъ приїду; а якъ що можна, то и ти ёму поможи въ сій роботі: мені це трéба.

VI.

1 іюля (1857 г. Новопетровское).

Мій друже єдиний!

Письмо твоє и 75 р. грішми, одъ 2 мая, получилъ 3 іюня. Спасибі тобі, друже мій єдиний. Прочитавши твоє письмо я перелицювавъ свою дорогу въ столицю: Чорноморію оставивъ до другого разу, а вдаривъ просто черезъ Астрахань Волгою до Нижнёго, а потімъ черезъ Москву и до тебе, мій друже милий, мій єдиний. Перелицювавши шляхъ-дорóгу, я того жъ дня упакувавъ свою мизерію книги, то-що, купивъ пологъ одъ комарівъ волжськихъ, сшивъ изъ шести листовъ папéру тетрадъ для подорожного журнала, и сівъ надъ моремъ ждaть погоди, та й досі жду, мій друже єдиний. И Богъ ёго святій знає, коли я дождуся ти́єї доброї погоди? Пóлогъ вже у мене вкрали; тетрадъ, що приготувавъ для дорóги, всю до листóчка списавъ м'ястными впечатльнiями, а изъ Оренбурга ни слуху ни духу. Я не знаю що той Ладіженський тамъ робить? Шкóда, що ти й просівъ ёго. Почта изъ

Оренбурга и Уральска получитця тутъ нераньше 15 іюля, и якъ що принесё мині свободу, то на другий же день покину оце смердяче укрѣпленіе, и дасть Богъ, въ половині августа буду ціловать тебѣ, мій єдиний друже. О Бѣже, якъби то такъ сталося! Молю милосѣрднаго Бога, щобъ оце було послѣдне письмо до тебе изъ цѣго проклятого укрѣпленія. И ти не пиши вже до мене сюда. Якъ побачишся зъ Мѣркевичемъ, то поклонися ёму одъ мене и скажи нехай не торбуєтця, не шукає того — полковника К—скаго: я самъ ёго найду якъ прииду; а тебе добре ще разъ прошу: найди чоловіка знающаго фотографію та вибери у Чернягина камеру для Ираклія Александровича; вінъ тобі велике спасібі скаже.

Якъ буду виїзжать изъ цѣго поганого укрѣпленія, то напишу тобі, куди я поїду: може ще потребують въ Оренбурзь, сохрани Бѣже. Прощай, мій добрий, мій єдиний! Пароходъ парі розводитъ. Поцілуй Оедора и Семѣна.

VII.

Мій єдиний друже! Я свободенъ. Я уже въ Астрахані и завтра 15 августа, якъ Богъ поможе, на пароході Меркурій, попливу за 5 карбованцівъ на палубі, въ Нижній Новгородъ. Ранше 15 сентября я не допливу до Нижняго, и ранше 1 октября я не поцілую тебѣ, друже мій єдиний. Господи милосѣрдний, скороти путь и время для нашого свиданія съ тобою. 21 іюля получено официальное извѣстіе о моій свободі. На другий день я просивъ Ираклія Александровича дати мені пропускъ черезъ Астрахань въ Петербургъ, але вінъ одказавъ мені. 23 іюля написавъ я и пославъ черезъ Астрахань письмо графу Толстому. Писавъ я ёму, що я поїду черезъ Оренбургъ.

1 августа прийшла почта и привезла мені разрѣшеніе їхати куди я хочу. 2 августа я вирвався зъ своєї тюрми, а 5 августа я гулявъ уже по славному городу Астрахані. 14 августа пишу тобі оце письмо невеличке, а завтра дасть Богъ попливу вверхъ по матушкѣ по Волгѣ, ажъ до Нижнёго. До свиданія, мій друже єдиний. Цілую Семѣна, Оедора и всіхъ и вся. А якъ побачишъ Мѣркевича, то поскуби ёго за ухо, за те що я не дождався ёго письма въ Новопетровскому укрѣпленію. До свиданія ще разъ, мій єдиний друже. Не забувай твого щірого *Т. Шевченка*,

14-го августа.
Астрахань.

VIII.

8-го октября. Н. Новгородъ.

Дру́же мій єдиний! 19 сентяб́ря прибу́ль я въ Нижній Ново́городъ и только́ сего́дня, слава Бо́гу, собра́лся съ силою́ написа́ть тебѣ́ о случи́вшемся со мною́. Никто́ больше́ какъ́ чортъ, врагъ́ добрыхъ́ нашихъ́ помышле́ній, пере́шелъ мнѣ́ доро́гу въ Пите́рь. Ново́петровскій комендантъ́ по мое́й просьбѣ́ выда́лъ мнѣ́ пропу́скъ прямо́ въ Пете́рбургъ; а команди́ръ бата́ліона, мой́ ближай́шій нача́льникъ, оби́дѣлся распо́ряже́ніемъ́ Ираклі́я Алекса́ндровича и уве́домилъ́ Нижегоро́дскаго полиці́ймейсте́ра, что́бы мене́ заде́ржать и присла́ть въ г. Ура́льскъ́ для́ полу́ченія́ указа́ объ́ отставка́ съ́ какими́-то огра́нече́ніями. Я́ зане́дужа́въ. Спаси́бі, най́шлись́ здѣ́сь добры́е люди́, кото́рые при́ютили мене́ и чере́з посредство́ кото́рыхъ́ написа́но въ́ Оренбу́ргъ обо́ мнѣ́ Ката́нину, что́бы онъ́ объ́яснилъ́ мое́ отврати́тельное́ положене́е.

Писа́лъ я гра́фу О. П. Толсто́му изъ́ Ново́петровскаго́ укрѣ́пле́нія, что́ я отпра́вляюсь́ чере́з Оренбу́ргъ; но́ послѣ́ упроси́лъ Ираклі́я Алекса́ндровича́ отпу́стить мене́ чере́з Астраха́нь. О случи́вшемся́ здѣ́сь со мною́ я́ тепе́рь не пишу́ ему́, а́ про́шу тебѣ́, дру́же мій єдиний, по́сѣти ты́ графиню́ На́стасію́ Ива́новну́ Толсто́ую: разска́жи ей́ о мо́емъ́ гнусно́мъ́ положеніи́, а́ главно́е—бла́годари́ еѣ́ отъ́ мене́ за́ ея́ свято́е о мнѣ́ хода́тайство, а́ также́ и до́брѣ́йшаго гра́фа Фе́дора Петро́вича. Дру́же мій єдиний! Во́ имя́ глубо́кой мое́й любви́ къ́ тебѣ́, не отка́жи мнѣ́ въ́ это́й вели́кой просьбѣ́.

Не́ знаю́ какъ́ до́лго́ продлится́ мое́ сидѣ́ніе въ́ Н. Ново́городѣ́: думаю́ что́ я́ не́ скоро́ вы́рвуся́; при́шли мнѣ́ ско́лько́ нибу́дь де́негъ; я́ почти́ не́ одѣ́тъ, а́ слѣ́довательно́ не́ могу́ показа́ться въ́ люди́ и нача́ть рабо́ту за́ деньги́. Если́ полу́чилъ́ ты́ пись́ма отъ́ Ку́харе́нка и отъ́ Зале́скаго, то́ пере́шли мнѣ́. Отъ́ Зале́скаго́ должны́ бы́ть и де́ньги; не́ знаю́ то́лько, какъ́ вели́ки.

Проща́й, мій дру́же єдиний! По́цілу́й Се́ме́на и Ма́ркевича́ и не́ забува́й искре́ннаго́ твое́го *Т. Шевче́нка*.

Въ́ drúгий́ разъ́ бу́ду то́бі писа́ть́ боль́ше, а́ тепе́рь не́ здужаю́. Адресу́й́ свое́ пись́мо: въ́ Нижній́ Ново́городъ, его́́ высо́коблагоро́дію́ Па́влу Абра́мовичу́ Овся́никову, въ́ конто́ру́ параходства́ Мерку́рі́й.

IX.

19-го октября (1857 г.) Нижній Новгородъ.

Мій друже любий, мій єдиний! Сьогодні 18-го октября получивъ я твое братне — сердечное письмо. Спасибі тобі, мое серце! Ти пишешъ, що Усковъ уже писавъ тобі о якійсь тамъ недоразумѣніи; чомъ же вінъ не написавъ, якé тамъ именно недоразумѣніе? И тутъ ёго ніхто не знае; я и самъ не знаю якé тамъ те прокляте недоразумѣніе! Въ Оренбургъ уже давно писано изъ Нижняго але изъ Оренбурга ще нема нічого. Я самъ не знаю, що се зо мною буде, а тимъ часомъ живу собі добре и весело отутъ межъ добримъ людьми. Овсяниковъ — тутешній архитекторъ — благородний, добрий и розумний чоловікъ, а до всёго того ще и землякъ: Конотопський. Мені тутъ добре зъ нимъ; шкода тільки, що морози настали; не можна нічого рисовать съ натури, а то було бъ и геть то весело.

Спасибі тобі, друже мій єдиний, що ти побачився зъ графінею Н. П. Незнаю, чи получила вона моё киргизія одъ Сигизмунда? и чи получивъ графъ Ѳ. П. моё письмо изъ Новопетровська? Якъ будешъ у него, то спитай, будь ласковъ, и мені напиши. Письма теперъ до графа писать не буду: треба дожідатця, що тамъ мені напишуть изъ Оренбурга. Я просивъ Герна написати мені; а ти, якъ получишь мое письмо, то іди до графа Ѳ. П. и подякуй ёго одъ мене за его доброе челолюбивое участие, которымъ я радостно воспользуюсь, якъ прийдетця мені до скруту.

Поздравъ и поцілуй за мене Б—л—з—рського и ёго жіночку. Чому ти не оженился? Чи ми вже съ тобою разомъ поженемось? Не швидко, я думаю, це лихо скрутитця.

Що тамъ робить Кулішъ? и де теперъ ёго жіночка? Якъ побачишь її, то и її цмокни разівъ зо три за мене; а Кулішеві скажи — нехай мені пришло другий томъ Записокъ о Южной Русі. Тутъ есть одна книжная лавка та й въ тій тільки букварі продаютця. А якъ буде посылать второй томъ, то нехай и первий прикіне, бо я первий томъ З. о Ю. Р. подарувавъ нашимъ киевскимъ землякамъ въ Астрахані. Поцілуй же ёго та и попроси — нехай мені вишле свої любіи Записки о Ю. Русі. А я ёму за те не пришлю, а дасть Богъ, самъ привезу гостинець изъ самого Киргизского степу.

Читать у мене теперъ, слава Богу, є що, поздоровъ Боже добрихъ людей, але свого рідного нічогосінько нема, окрічъ Богдана Хмельницького, Костомарова. Отъ цей вчистивъ книгу такъ-такъ! Въ Саратові бачився я зъ старою Костомариною; вона ждала єго изза ґрянці къ 15 сентября. Не знаю, чи вернувся вінъ, чи ні ще? чи не чутъ у васъ тамъ про єго чого-небудь?

Що тамъ робить отой гульвіса Семєнъ, що нічого мені не пише. Поскубі єго за ухо и поцілуй за мене, а жіночку єго и діточокъ не скубі, а тільки поцілуй.

Переликавъ ти мене чорною печатью на своїмъ письмі! чи не случилось тамъ у тебе крий Боже чого недоброго?

Прощай, моє серце, мій голубе сізний! Я теперъ. слава Богу, здоровий и веселий и щиро любящий тебе, моего єдиного друга,

Т. Шевченко.

Якъ побачисся зъ графинею Н. И., то спитайся, чи бувъ у неї Сапожниковъ, съ котримъ я пливъ изъ Астрахані въ Нижній.

X.

Милый мій друже! Позавчора чортові не було чого робить, то вінъ носивъ мене въ Балахну тріхи не за тридцять верстъ одъ Нижнього, а Оѳдоръ якъ разъ въ той день и переїхавъ черезъ Нижній! И щобъ єму було подождать до завтра. Недобрий вінъ; поцілуй и єго за мене.

Письмо твоє нашивидку писане я получилъ; дякую тобі за єго, а то вже я думавъ, що ти, крий Боже, занедужавъ. Ти пишешъ, чи получилъ я отставку изъ Оренбурга. Получивъ, чисту получилъ; а ще до получения цієї поганої отставки писавъ я графині Н. И. и графу О. П. письма. Не знаю, чи получили вони їхъ, чи ні? Довідайся, будь ласкавъ, та й напиши мені; и напиши мені, чи доладу я написавъ письмо графу О. П., бо я на такі химерні письма не великий майстеръ. Та не забудь спитать у графині Н. И., чи бувъ у неї зъ моїмъ поклономъ Сапожниковъ.

Подякуй доброго и розумного Куліша за єго »Чорну Радус и за Записки о Ю. Р. Я вже въ другий разъ читаю Чорну Радус, и якъ прочитаю, то напишу єму прездоровенний мадригалъ, а

поки що буде, пославъ я ёму зъ Варенцовимъ »Москалёву Кри-
ницію« и »Ченця«; та якъ би бувъ знавъ, що вінъ має одъ Щеп-
кина, то пославъ би що небудь друге. У мене есть багато де
чого, — тільки все то тє понедороблюване. Якъ застане оце пись-
мо Варенцова въ Петербургѣ, то перешли мені зъ нимъ наші
народні думи, изданныі Метлинськимъ, або хочъ по́чтою пере-
шли, бо я ще и не бачивъ ціі хвалёної кнѣги.

Нарисувавъ я карандашѣмъ для тѣбе свое полицче, та нема
съ кимъ прислатъ ёго, а по по́чті боюся — зотрѣца; думавъ пере-
слать зъ Оѣдоромъ, такъ чортъ — врагъ добрихъ нашихъ помыш-
леній — бачишъ, що зробивъ.

Піше мені старій Щепкинъ и просить, щобъ я приїхавъ
до ёго на празники въ гості. Въ саму Москвѣ мені їхать не мож-
на, то вінъ про́сить мене до свого сїна на ху́тіръ, десь недалѣ-
ко ко́ло Москви. Я жду, одъ ёго на дняхъ, письма; вінъ мені не пі-
ше, де той ху́тіръ и коли туди можна приїхать. А що, якъ би
и ти, взявши Куліша та и Семѣна съ собою, та й ви приїхали
на той благодатний ху́тіръ. А дуже бь добре бу́ло! Я тобі на-
пиш́у, якъ получ́у одъ старо́го письма; а поки-що — проща́й; не
забува́й вели́кої про́зби твого́ искренняго *Т. Шевченка*.

18-го ноября (1857 г.)

Нижній.

XI.

4-го января 1858 года.

Вїбачъ мені, моє сѣрце, мій голубе сїзний, що я такъ давнó
до тѣбе не пиш́у: нічого бу́ло писать. А тепѣрь набралося такъ
багато того писання, що ніколи писать. Добрий оцѣй чоловікъ
завтра іде въ столицю, зайде до тѣбе, и ти зъ нимъ, якъ мати-
мешъ частъ, добре набала́кайся.

Приїзжавъ до мене колядува́ть старій М. С. Щепкинъ; то я
після ёго коля́дки ще и до́сі хож́у нині́ще після похмілля. Нехай
ёму Господь шле добре здоро́вья.

Поздравляю тебѣ зъ новимъ го́домъ. Дай Куліше́ві ко́пу се-
ребро́мъ, и поцілу́й за мене графію Настасію Ивановну, и
білшъ нічо́го. Ніколи. Не забува́й мене, голубе мій сїзний. Чи не
знаєшъ ти, де живе́ отой Жемчужниковъ? Якъ знаєшъ, то на-
пиши́ мені. Метлинського я получивъ, спаси́бі тобі. Проща́й моє
сѣрце. *Т. Шевченко*.

XII.

21-го январа (1858 г.)

Мій мійлий друже!

Рекомендую тобі одного изъ Нижегородськихъ друзей моїхъ, Константина Антоновича Шрейдерса. Привітай ёго во імя дружби нашої. Чи бувъ у тебе Овсянниковъ? Возьми у Куліша, та прочитай мої *Неофіти*. Вони ще не вікончені. Шрейдерсъ швидко вернетця въ Нижній, то щобъ Кулішъ переписавъ *Неофіти* и давъ ёму для передачі Щепкину, — а ти мій друже єдиний, купи мені Шекспира, перевідъ Кетчера и пісні Беранже, Курочкина; та якъ уснієшъ, то оддай и переплести Шекспира. Оставайся здоровъ, нехай тобі Богъ помагає на все добре. Не забувай щирого твого *Т. Шевченка*.

XIII.

22-го февраля (1858 г.)

19 февраля вернувся Шрейдерсъ изъ Петербурга, привізъ мені Беранже Курочкина, чотири екземпляра нерукотворенного образа и твоє братнє сердечнє писаніє. Спасибі тобі, друже мій єдиний, за все и за вся. Добре есп зробивъ що заказавъ 50 штукъ помянутого образу: нехай, поки-що, земляки дивлятця хоть на сей обликъ бородатого недобитого кобзаря свого. Думаю на тимъ тіжні покинуть оцей поганний Нижній. Поїду ажъ підъ Москву въ гості до мого старого — батька до М. С. Щепкина, та въ ёго до весні пробуду; а весною якъ не буде мені якої раді зъ тими поганими столицями, то чкурну въ Харківъ, або въ Київъ, а може й дальше якъ Богъ поможє. Дожидаю Овсянникова съ чемоданомъ, а тобъ я вже давно виїхавъ. Чи здорова графиня Н. И., Бувъ у мене въ гостяхъ Яковъ: славний хлопець! Шрейдерсъ не нахвалитця тобою и Семеномъ и тепєрь цілує васъ обохъ. Добре зробивъ, що не купивъ Шекспира: цуръ ёму, який дорогий! Поцілуй за мене Семєна та й прощай, мій друже єдиний. Посилаю тобі оцю недавно спечену штку; для того и пишу

мало щоб папіру білшъ осталося для новорождѣннаго чада (Добля, Мўза, Слава). Не забувай свого искренняго *Т. Шевченка*.

Марко Вовчокъ — це псевдонімъ якоїсь пані Марковичъ. Чи не знаєшъ ти її адреса? якъ не знаєшъ, то спитай у Каменецького, въ типографіі Кулішъ. Я чувъ що вінъ її добре знає. Якъ довідаєся, то напиши мені: треба буде хочъ письмомъ подякувати її за її сердечні, щирні »Оповідання.« Шкода що не оставивъ тобі Кулішъ Неофіти. Може вони єсть у Каменецького. Спитай.

✓ XIV.

25-го феврала (1858 г.)

25 феврала, въ 7 часовъ утра, получилъ я твое письмо. Ніхто зроду не поздравлявъ мене зъ именинами такъ весело, якъ ти мене сегодні поздравивъ. Спасібі! Поцілуй тричі графиню Н. П. и графа Ө. П., а черезъ тиждень, або два я самъ їх поцілую, и тебе и Семѣна и всіхъ добрихъ людей, сущихъ въ Петербурсі. Твій именинникъ *Т. Шевченко*.

Шрейдерсъ цілує тебе и Семѣна.

XV.

12-го марта (1858 г.) Москва.

Я — въ Москві. Нездужаю. Око роспухло и почервоніло, — трόхи зъ лóба не вилазить. Докторъ посадивъ мене на діету и не велівъ виходити на улицу. Отъ тобі й столиця! Самъ чортъ простягся поперекъ шляху, та й не пускає мене до васъ. Нічого робити! противъ ёго, сучого сина, нічого не вдію. Докторъ говорить що я неділю, або й дві, остануся въ Москві. Прошу тебе, зайді до графині Настасіі Ивановни и розкажи їй про моє ліхо.

Зъ завтрешнєю поштою посилаю тобі два рисунка. Закажи снять фотографу дві копії въ половину мєньше — одну для себе, а другу для мене, а потімъ передай рисунки графу Ө. П. и попроси ёго, щобъ вінъ, при случаі, передавъ їх Маріі Николаєвни для альбóма, боли вони будуть варті того. Я самъ думавъ передати їх лично, та, бачъ, що зо мною зробилося.

Будь ласкавъ, найди тамъ того гульвісу Овсянникова и скажи ёмѹ, щобъ вінъ непременно побачився зо мною въ Москві. Сижу я у Михайла Семеновича Щепкина, близь Садової улиці, въ приходѣ старого Пимена, въ домѣ Щепотьевої.

Незабувай мене, друже мій єдиний. Поцілуй за мене Семена.

Т. Шевченко.

На-щогъ рисунківъ — якъ найде графъ и що вінъ зъ ними зробить,—напиши мені. Не держи їхъ тільки довго у фотографі.

XVI.

19/21 марта (1858 г.) Москва.

Друже мій єдиний! Радъ би на крилахъ летіть до васъ, та прокляте око—щобъ воно не вилізло!—не пускає. Сьогодні бувъ у мене докторъ и ранше великодної неділі не пускає мене въ дорогу. А ёго, розумного, треба послухать, а то не буде чимъ дивиться на світъ Божий и на тебе, мій друже єдиний!

Рисунки мої, я думаю, теперъ уже получені. Нехай фотографъ зробить хочъ одинъ екземпляръ. Бо мені хочеться, щобъ графъ О. П. (якъ що вінъ найде їхъ достойними того), щобъ передавъ їхъ на святкахъ М. Н. Добре було бъ, якъби такъ зробилось.

Де той тамъ у чорта Овсянниковъ пропадає? Я не знаю, чи купивъ вінъ мені чемоданъ, чи ні? якъ-що купивъ, то нехай хочъ соломкою напхъ та пришле мені, а то доведеться въ Москві купувать. Прощай мій друже єдиний. Поцілуй Семена за мене. Щирій твій *Т. Шевченко.*

Якъ передаси рисунки графу О. П., сідай на чугунку та й до мене, та вкупі и вернемося въ Питеръ. Ей-Богу, добре бъ було бъ.

XVII.

10 іюля (1859 г.) Межирічч.

Спасибі тобі за твоє письмо и за письмо М. А. Я оце думаю їхать у Гирівку; добре бъ було, якъби и ти туди хочъ къ половині

августа приїхавъ, а ранше—то ще лѹчче бѣ. А поки те бѹде, пошли мій коротѣнький листъ Мѣры Алексѣйдровнѣ. Та щобъ недаромъ нѣмцѣ возили папірѣ, то напиши и ти їй на дрѹгѣмъ чѣстѣмъ бѣцѣ: вона, я знаю, бѹде дѹже, дѹже рада.

Дѣбре булѣ бѣ, якъ бѣ ти побѣчився съ Кожѣнчиковимъ та рѣспитѣвъ бѣ ѣго про цензѹру. Якъ побѣчишь Костомарова, то поцѣлуй ѣго за мене тожѣ, а Александрѹ Ивановнѹ ажѣ трѣчѣ. Оставайся здоровъ! нехѣй тобѣ Богъ помагѣе на все добре.

Чи графъ Ѡ. П. въ академії, чи нѣ?

Т. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. ГР. ШЕВЧЕНКА.

Девятый отрывокъ.

4 октября 1857.

До 12 часовъ я велъ себя хорошо. Не кончивши портретъ Аделаиды Алексѣевны Брылкиной, попросилъ я, у Николая Александровича Брылкина, экипажа, съ намѣреніемъ сдѣлать визиты, пришелъ домой, вырядился, съ помощью Павла Абрамовича Овсянникова, какъ первостатейный франтъ, и началъ свою визитацию съ г. В—рна. Г. В—рнъ, на первый разъ, показался мнѣ, въ домашнемъ быту, человѣкомъ аккуратнымъ, но не чопорнымъ; вели мы рѣчь о томъ, что у насъ пути сообщенія больше нежели гнусны; на примѣръ, въ Черниговѣ, въ 1843 году, на базарѣ продавали муку 20 к. ср. пудъ, а въ мѣстечкѣ Гомели ту же самую муку продавали 1 р. ср. пудъ. Поговоривши о путяхъ сообщенія, мы слегка коснулись и военнаго сословія, однимъ словомъ: «совсѣмъ незавидное», — что, конечно, не подлежитъ ни малѣйшему сомнѣнію. Заключивши наше обоюдное любезничество такимъ мнѣніемъ о военномъ сословіи, я простился съ г. генераломъ и поѣхалъ къ доктору Гардвигу. (Написано чужой рукой: Далѣе слѣдуетъ рукою Тараса Григорьевича:)

5 октября.

Михайло — хорошій слуга, но въ секретари не годится, малограмотенъ. Я хотѣлъ по примѣру Юлія Цезаря и работать, т. е. рисовать, и диктовать; но мнѣ ни то, ни другое не удалось. За двумя зайцами погонишься — ни одного не поймаешь. Пословица очень справедлива. Не знаю, умѣлъ ли Юлій Цезарь рисо-

вать, а диктовать, говорятъ, онъ могъ разомъ письма о пяти совершенно разныхъ предметахъ, — чему я почти не вѣрю. Но не о томъ рѣчь, а рѣчь о томъ, что у меня еще и сегодня колеблется десница отъ позавчерашняго глумленія пьянственнаго, и я вчера только видъ показывалъ, что я будто бы рисую, а гдѣ тамъ! и фонъ не могъ *конопатить*... Такъ только, аби-то.

Остановились мы на томъ, какъ я приѣхалъ къ доктору Гартвигу.

6 октября.

Вчера только я успѣлъ обмокнуть перо въ чернило, описать визитъ мой доктору Гартвигу и перейти къ нецеремонному визиту г. Кудлаю, какъ дверь съ шумомъ растворилась и вошелъ въ комнату самъ Кудлай. Разумѣется, я положилъ омоченное въ чернило перо, встрѣтилъ дорагаго свѣтскаго гостя въ подштанникахъ и послѣ лобызаній, *вдарились* сначала въ обыкновенный пустой разговоръ, а потомъ перешли къ воспоминаніямъ о Питерѣ, о покойномъ Петровскомъ и о великомъ Брюловѣ. Воспоминанія наши были прерваны приходомъ слуги отъ Н. А. Брылкина съ предложеніемъ обѣда. Я проводилъ моего гостя, одѣлся и отправился къ Н. А. обѣдать. Послѣ обѣда, рѣзвуха мамзель Анхентъ Ш-бе предложила сопутствовать ей въ театръ; я съ удовольствіемъ принялъ ея предложеніе, и во второй разъ слушалъ музыку Моцарта изъ Донъ-Жуана, а въ первый разъ видѣлъ драму Коцебу *Сынъ Любви*, — о существованіи которой я зналъ по слуху. Драма моей рѣзвой спутницѣ очень понравилась, какъ произведеніе Коцебу, а мнѣ, къ ужасу моей дамы, тоже понравилась — *только не совсѣмъ*, за чтó я получилъ изъ улыбающихся устъ восторженной нѣмки названіе грубаго варвара, неспособнаго сочувствовать ничему прекрасному и моральному. Роль Амалии, дочери барона, исполняла артистка Московскаго театра госпожа Васильева, натурально и благородно; а прочіе, кромѣ г. Платонова (роль барона) — лубочно. За драмою послѣдовала *Путаница*; по здѣшнему — хорошо, а по моему — тоже лубочно. Спектакль кончился въ первомъ часу къ удовольствію публики вообще и моей спутницы въ особенности.

7 октября.

Морозъ закалилъ наконецъ непроходимую грязь; это хорошо. Нехорошо только то, что если онъ установится, то лишитъ меня возможности нарисовать здѣшнія старинныя церкви, которыя мнѣ такъ понравились. Вслѣдствіе-уже не слякоти, а преждевременнаго гостя-мороза, я сидѣлъ дома, написалъ Махайлу Лазаревскому о притчѣ, случившейся со мною въ Нижнемъ Новѣгородѣ, и просилъ прислать мнѣ сколько-нибудь денегъ, потому что я на публику здѣшнюю плохо надѣюсь.

8 октября.

Пользуясь хорошою погодою, я позавтракалъ сыто и пошелъ гулять. Обогнувши два раза Кремль и полюбовавшись окрестными видами и коническими старинными колокольнями, какъ липца виноградомъ, зашелъ къ моему поставщику чтенія, къ милѣйшему Константину Антоновичу Шрейдерсу, бывшему студенту Кіевскаго университета и, въ нѣкоторомъ родѣ, земляку моему. Встрѣтилъ у него нѣкоего барона Торнау, полковника генеральнаго штаба, человѣка либеральнаго, прекрасно и неутомимо говорящаго. Во время послѣдней войны онъ былъ при русскомъ посольствѣ въ Вѣнѣ, военнымъ агентомъ; слѣдовательно ему есть о чемъ говорить. Жалѣю, что разговоръ его длился не болѣе получаса; онъ здѣсь проѣздомъ и, кромѣ того, торопился на обѣдъ къ губернатору.

Баронъ Торнау, между прочимъ, рекомендовалъ мнѣ на всякій случай своего близкаго пріятеля, извѣстнаго путешественника Ег. П. К — го, человѣка много-могущаго.

9 октября.

Сегодня поутру любезный Н. А. Брылкинъ принесть мнѣ давно-жданное «краткое историческое описаніе Нижняго Новгорода», составленное нѣкимъ Н. Хранцовскимъ. Но такъ какъ сегодня погода довольно сносная, то я, оставя сію интересную (книгу) до-вечера, отправился къ Печерскому монастырю. Кое-какъ набросавъ видъ монастыря, я съ окоченѣлыми руками прибѣжалъ домой. Позавтракавъ, поотогрѣлся и принялся за книгу. Книга хо-

рошая и достаточно знакомить съ исторіею края и города. Жаль, что г. Хранцовскій объ архитектурныхъ памятникахъ, и вообще о памятникахъ старины, говоритъ слишкомъ скромно. Но и за то спасибо. Печерскій монастырь, что я сегодня рисовалъ, построенный при царѣ Ѳеодорѣ Ивановичѣ въ 1397 г. вмѣсто разрушившагося древняго монастыря, основаннаго архимандритомъ Діонисіемъ.

10 октября.

Сегодня погода не поблагопріятствовала моему доброму намѣренію рисовать Архангельскій соборъ въ Кремлѣ, и я предложилъ сеансъ Н. А. Брылкину и нарисовалъ его портретъ.

11 октября.

А сегодня, съ горемъ пополамъ, отправился поутру рисовать Архангельскій соборъ, озябъ до слезъ и ничего бы не сдѣлалъ, еслибы не попался на глаза генералъ Веймарнъ, командиръ учебнаго карабинернаго полка и, разумѣется, главный хозяинъ въ казармахъ, подъ которыми я расположился рисовать. Я рассказывалъ ему о своемъ горѣ, и онъ обязательно позволилъ мнѣ помѣститься у любого окна въ казармахъ, чѣмъ я и воспользовался съ благодарностью. Поработавши, отправился я обѣдать къ Н. К. Якоби. Вмѣсто десерта онъ угостилъ меня одной брошюрой. Сердечное, задушевное, человѣческое слово!

12 октября.

Окончилъ вчера начатый рисунокъ Архангельскаго собора. Оригинальное, красивое и самое древнее, прекрасно сохранившееся, зданіе въ Нижнемъ Новгородѣ, соборъ этотъ построенъ во время великаго князя нижегородскаго Юрія Всеволодовича, въ 1227 году.

13 октября.

Рисовалъ карандашами портретъ Анны Николаевны П—ой, слывающей здѣсь красавицей первой стати. Первый портретъ рисую

за деньги, за 25 р.; посмотримъ, что дальше будетъ. Не худо бѣ, еслибъ такихъ тароватыхъ красавицъ было погуще въ Нижнемъ. Хоть бы на портного заработалъ.

Послѣ сеанса, отправился обѣдать къ Н. К. Якоби, а послѣ обѣда отправился въ театръ. Спектакль былъ хоть куда: Васильева, въ особенности Піунова, были естественны и граціозны. Легкая, игривая роль ей къ лицу и по лѣтамъ. Увертюра изъ *Вильгельма-Теля* была исполнена прекрасно, словомъ—спектакль былъ блестящій.

Каковы-то теперь спектакли въ Питерѣ, на Большомъ Театрѣ! Хоть бы однимъ глазомъ взглянуть, однимъ ухомъ послушать.

14 октября.

Къ величайшему удовольствію, сегодня портретъ окончилъ, отдалъ, и весело вечеръ провелъ съ моимъ милымъ капитаномъ В. В. Кишкинымъ. На дняхъ онъ ѣдетъ въ Петербургъ. Когда же я поѣду въ Петербургъ? Отвратительное положеніе. Немногимъ лучше чѣмъ въ Новопетровскомъ укрѣпленіи.

15 октября.

При вѣтрѣ и морозѣ нарисовалъ видъ двухъ безыменныхъ башень, часть Кремлевской стѣны и видъ на Заочье. Въ цѣломъ вышелъ порядочный рисунокъ. Я тороплюся сдѣлать побольше эскизовъ, на случай если придется мнѣ здѣсь зазимовать, такъ чтобы была хоть какая-нибудь работа. Обѣдалъ у Н. К. Якоби. Первую часть вечера провелъ у Брылкиныхъ, а вторую-съ Овсяниковымъ въ клубѣ, за *Пчелой* и бутылкой эля. Въ клубѣ познакомился съ г. Варенцовымъ. Это инспекторъ Института благороднаго при здѣшней гимназій, и товарищъ по университету Н. И. Костомарова. Отъ него я узналъ, что Костомаровъ еще не возвращался-изъ за границы въ Саратовъ, и что Кулишъ издалъ второй томъ *Записокъ о южной Руси*.

16 октября.

Отъ нечего дѣлать зашелъ я сегодня къ Варенцову. Заговорили, разумѣется, о Костомаровѣ, и онъ сообщилъ мнѣ (по из-

вѣстіямъ, полученнымъ имъ изъ Москвы), что будто бы въ Москвѣ, между молодежью, ходитъ письмо Костомарова, исполненное всякой истины, и вообще пространнѣе и разумнѣе письма Г—на, адресованнаго тому же лицу. Письмо Костомарова якобы написано изъ Лондона. Если это правда, то — благослови его, Господи, на семь великомъ поприщѣ!

Отъ Варенцова зашелъ я къ новому знакомому Петру Петровичу Голиховскому, милому и любезному человѣку. Онъ здѣсь мимоѣздомъ изъ Питера въ Екатеринбургъ. Онъ отрекомендовалъ меня своей красавицѣ женѣ. Она — мужественная брюнетка, родомъ молдованка. — — П. П. Голиховскій, между прочимъ, сообщилъ мнѣ, что въ Парижѣ образовался русскій журналъ, подъ названіемъ *Посредникъ*, редакторъ *Сазоновъ*. Главная цѣль журнала быть посредникомъ между Лондонскими періодическими изданіями и рускимъ правительствомъ, и еще — обличать *Пчелу*, *le Nord* и вообще наши газеты. Прекрасное намѣреніе! Жаль, что это не въ Брюсселѣ или не въ Женевѣ. Въ Парижѣ какъ разъ подружески прихлопнуть это новорожденное дитя.

Послѣ обѣда у Поповыхъ, зашелъ я къ Н. К. Якоби, и познакомился у него съ нѣкимъ Симбирскимъ бариномъ Киндяковымъ, родственникъ Т—шева. Такъ-какъ Киндяковъ ѣдетъ въ Петербургъ, то я и просилъ его узнать отъ своего родственника, долго ли еще продлится мое изгнаніе, и могу ли я когда-нибудь надѣяться на совершенную свободу?

У Якоби же встрѣтился и благоговѣнно познакомился съ возвращающимся изъ Сибири Иваномъ Александровичемъ А—овымъ. Сѣдой, величественный, кроткій изгнанникъ, въ рѣчахъ своихъ не обнаруживаетъ и тѣни ожесточенія, — даже добродушно подтруниваетъ. —

Говорили о возвратившемся изъ изгнанія Николаѣ Т—евѣ, о его книгѣ, говорили о многомъ и о многомъ и, въ первомъ часу ночи, разошлись, сказавши: до свиданья.

17 октября.

Сегодня получилъ письмо отъ М. Лазаревскаго и два письма отъ милаго моего, неизмѣннаго Залесскаго. Лазаревскій пишетъ, что онъ видѣлся съ графиней Настасіей Ивановной, и что онѣ

усовѣтовали, въ случаѣ воспрещенія мнѣ въѣзда въ столицу, просить письмомъ графа Ө. П., чтобы онъ псходайствовалъ мнѣ это разрѣшеніе черезъ президента нашего, для академіи художествъ, классы которой я буду съ любовію посѣщать, какъ было во время оно. Добрые, благородные мои заступники и совѣтники!

Залесскій, кромѣ обыкновеннаго своего сердечнаго искренняго прелюдія, пишетъ, что рисунки мои получилъ всѣ сполна, что нѣкоторые изъ нихъ уже пристроилъ въ добрые руки и деньги 150 р. переслалъ на имя Лазаревскаго. Неутомимый другъ! Знакомитъ онъ меня еще съ какой-то своей землячкой-Литвинкой, недавно возвратившейся изъ Италіи, съ огромнымъ грузомъ изящныхъ произведеній. Для меня и за глаза подобныя явленія очаровательны, и я сердечно благодарю моего друга за это письменное знакомство.

Что значить, что Кухаренко мнѣ не пишетъ? Неужели онъ не получилъ моего *Палія* и мою *Москалёву Крипичю*? Это было бы ужасно досадно. Упившись чтеніемъ этихъ дружескихъ милыхъ посланій, вечеромъ, вмѣстѣ съ Овсянниковымъ, отправились мы въ красавицѣ Молдованкѣ. Страшная, невиданная женщина! Мы пожелали ей счастливой дороги до нелюбимаго ею Екатеринбурга, и разстались, быть можетъ, навсегда. Чудная женщина! Неужели кровь древнихъ сабинянокъ такъ всемогуще, безконечно жива? Выходить, что такъ.

18 октября.

Написалъ и отослалъ письма моимъ милымъ друзьямъ, М. Лазаревскому и Б. Залесскому.

19 октября.

Въ клубѣ великолѣпный обѣдъ съ музыкою и повальная гомерическая попойка.

20 октября.

Ночь и слѣдующіе сутки провелъ въ очаровательномъ семействѣ мадамъ Г — е.

22 октября.

Вздумалось мнѣ просмотрѣть рукопись моего *Матроза*. На удивленіе безграмотная рукопись! а писалъ ее никто иной, какъ

прапорщикъ Ор. корпуса, лучшій изъ воспитанниковъ Неплюевского кадетскаго корпуса. Что же посредственные и худшіе воспитанники, если лучшій изъ нихъ безграмотный?

23 октября.

При свѣтѣ великолѣпнаго пожара, вечеромъ, часу въ 9-мъ, встрѣтился я съ А. К. Шрейдерсомъ. Онъ сообщилъ мнѣ, что обо мнѣ получена форменная бумага на имя здѣшняго военнаго губернатора, отъ командира Оренбургскаго отдѣльнаго корпуса. Для прочтенія сей бумаги, зашли мы въ губернаторскую канцелярію, къ правителю канцеляріи, милѣйшему изъ людей Андрею Кирилловичу Кадинскому. Бумага гласитъ о томъ, что мнѣ воспрещается въѣздъ въ обѣ столицы и что я обрѣтаюсь подъ надзоромъ полиціи. —

Что же я теперь буду дѣлать безъ моей академіи? безъ моей возлюбленной акватинты, о которой я такъ сладко и такъ долго мечталъ? Что я буду дѣлать? Обратиться опять къ моей святой заступницѣ, графинѣ Настасѣ Ивановнѣ Толстой? Совѣстно. Подожду до завтра. Посовѣтуюсь съ моими искренними друзьями, съ П. А. Овсянниковымъ и съ Н. А. Брылкинымъ. Они люди добрые, сердечные и разумные. Они научатъ меня, что мнѣ предпринять въ этомъ безвыходномъ положеніи.

24 октября.

Сегодня мы усовѣтовали такъ: на неопредѣленное время остаться мнѣ здѣсь, по случаю мнимой болѣзни, а тѣмъ временемъ писать графу Ѳ. П. Толстому и просить его ходатайства о дозволеніи мнѣ жительства въ Петербургѣ, хотя на два года. Впродолженіи двухъ лѣтъ я, съ помощію Божіею, успѣю сдѣлать первоначальные опыты въ моей возлюбленной акватинтѣ.

25 октября.

Продолжаю по складамъ прочитывать и поправлять *Матроза* и ругать безграмотнаго переписчика. Прочитывая по складамъ мое твореніе, естественно, что я не могъ слѣдить за складомъ рѣчи. Убѣдился только въ одномъ, что названіе этого разсказа

необходимо перемѣнить. Пока не придумаю моему *Матрозу* другого, болѣе приличнаго, имени, назову его такъ: *Прогулка съ пользою и безъ морали*.

26 октября.

Заходилъ къ Варенцову и взялъ у него для прочтенія два номера 2 и 3 *Русской Бесѣды*. Въ эпиграфѣ къ *Черной Радѣ*, П. А. Кулишъ, говоря о Гоголѣ, Квиткѣ и о мнѣ грѣшномъ, указываетъ на меня, какъ на великаго самобытнаго народнаго поэта. Не изъ дружбы ли это?

Во 2 номерѣ *Русской Бесѣды*, я съ наслажденіемъ прочиталъ трехъ-куплетное стихотвореніе О. Тютчева.

Эти бѣдныя селенья,
Эта скудная природа—
Край родной долготерпѣнья,
Край ты Рускаго народа!

Не пойметъ и не замѣтитъ
Гордый взоръ иноплемennyй —
Что скользитъ и тайно свѣтитъ
Въ наготѣ твоей смиренной.

Удрученный ношей крестной,
Всю тебя, земля родная,
Въ рабскомъ видѣ царь небесный
Исходилъ благословляя!

27 октября.

Нѣсколько дней сряду хорошая ясная погода, и я сегодня не утерпѣлъ: пошелъ на улицу рисовать. Нарисовалъ церковь пророка Іліи, съ частію Кремля, на второмъ планѣ. Церковь пророка Іліи построена въ 1506 г., въ память огненнаго стрѣлянія, спасшаго Нижній отъ Татаръ и Ногаевъ.

28 октября.

Сегодня погода тоже почти позволила мнѣ выйти рисовать на улицу. Нарисовалъ я кое-какъ церковь Николая за Почайной, построенную въ 1372 г., вѣроятно тоже въ ознаменованіе какого нибудь кровопролитія. По дорогѣ зашелъ я къ моему любезному

доктору Гартвигу, засталъ его дома, позавтракалъ, выпилъ отличѣйшей вишневки собственнаго приготовленія, и въ старомъ изорванномъ Нижегородскомъ адресѣ—календарѣ прочиталъ, что въ Княжнинскомъ уѣздѣ Н. губерніи, въ селѣ Вельдемановѣ, отъ крестьянина Мины и жены его Марьяны, въ 1605 г. въ маѣ мѣсяцѣ, родился знаменитый патріархъ Никонъ.

29 октября.

Ходилъ къ Трубецкому, весьма милому князю-человѣку, и не засталъ его дома. Обѣдалъ у Н. К. Якоби, а послѣ обѣда, въ театрѣ, слушалъ между прочимъ увертюру изъ *Роберта*, Мейербера, въ антрактахъ какой-то кровавой драмы. Возможно ли двадцати-инструментнымъ, вдобавокъ нетрезвымъ, оркестромъ исполнять какую бы то ни было увертюру, а тѣмъ болѣе увертюру *Роберта*, *Мейербера*. Прости имъ, не вѣдятъ бо, что творять. Къ концу кровавой драмы, половина лампъ въ залѣ погасла, и тѣмъ кончился великолѣпный спектакль.

30 октября.

Пользуясь погодой, я совершилъ прогулку вокругъ города съ удовольствіемъ и не безъ пользы. Въ заключеніе прогулки нарисовалъ Благовѣщенскій монастырь, старое, искаженное новыми пристройками, зданіе. Главная церковь, колокольня, несовсѣмъ уцѣлѣли отъ варварскаго возобновленія. Остались только двѣ башни надъ трапезой неприкосновенными. И какія онѣ красавицы! Точно двѣ сосны, прекрасныя, чистыя отроковицы, подняли свои головки къ подателю добра и красоты, и какъ бы благодарятъ его, что онъ заступилъ ихъ отъ руки новѣйшаго архитектора. Прекрасное, ненаглядное зданіе!

Благовѣщенскій монастырь основанъ въ XIV столѣтіи св. Алексѣемъ митрополитомъ; къ этому времени принадлежатъ и прекрасныя башни. Соборная церковь монастыря построена въ 1649 г. Мѣстоположеніе монастыря очаровательное.

31 октября.

Сегодня только наконецъ дочиталъ своего *Матроза*. Онъ оказался мнѣ слишкомъ растянутымъ. Можетъ быть отъ того, что

я по складамъ его читалъ. Прочитаю еще разъ въ новомъ экземпляръ, и если окажется сноснымъ, то пошлю къ М. С. Щепкину: пускай гдѣ хочетъ, тамъ его и пріютить.

Вечеромъ И. П. Грасъ познакомилъ меня съ Марьей Александровной Дороховой, директриссой здѣшняго Института. Возвышенная, симпатическая женщина! Несмотря на свою аристократическую породу, въ ней такъ много сохранилось простаго, независимаго человѣческаго чувства и наружной силы и достоинства. — Она еще мнѣ живо напомнила, своей отрывистой прямою рѣчью, жестами и вообще наружностію, моего незабвеннаго друга, княгиню Варвару Николаевну Р—ну. О. если бы побольше подобныхъ женщинъ-матерей!

1 ноября.

Рисовалъ портретъ М. А. Дороховой, и послѣ удачнаго сеанса, по дорогѣ зашелъ къ Шрейдерсу, встрѣтилъ у него милѣйшаго М. И. Попова и любезнѣйшаго П. В. Лапу. Выпилъ съ хорошими людьми рюмку водки, остался обѣдать съ хорошими людьми и съ хорошими людьми за обѣдомъ чуть-чуть не нализался, какъ Селифанъ. Шрейдерсъ оставлялъ меня у себя отдохнуть послѣ обѣда, но я отказался и пошелъ къ мадамъ Г — е, гдѣ и положилъ якорь на ночь.

2 ноября.

Возвращаясь домой съ благополучнаго ночлега, зашелъ я проститься къ Варенцову. Онъ сегодня ѣдетъ въ Петербургъ. У меня было намѣреніе послать съ нимъ въ Москву своего *Матроза*, но переписчикъ мой тоже съ добрыми людьми загулялъ и рукопись остановилась. Досадно. Прійдется подождать Овсянникова. Когда я сбѣду съ рукъ этого несноснаго *Матроза*!

Прийдя, я, отъ нѣчего дѣлать, раскрылъ генварскую книжку Отеч. Записокъ, и какая прелесть случайно попалась мнѣ на глаза! Это стихотвореніе безъ названія З. Туръ.

Во время сумерокъ, когда поля и лѣсъ
Стоять окутаны полупрозрачной дымкой,
Съ воздушныхъ ступеней темнѣющихъ небесъ
Спускается на землю невидимкой

Богиня стройная съ задумчивымъ лицомъ.
 Для ней нѣтъ имени. Она пугливѣй грезы;
 Печальный взоръ горитъ прिवѣтливымъ огнемъ.

А на щекахъ замѣтны слезы.

Съ корзиною цвѣтовъ, съ улыбкой на губахъ,
 Она украдкою по улицамъ проходитъ,
 И озирается на шумныхъ площадяхъ,

И около дворцовъ пугливо бродить;

Но увидавъ подъ крышею окно,
 Гдѣ одинокая свѣча горитъ, мерца,
 Гдѣ юноша, себя и всѣхъ забывъ давно,
 Сидитъ, въ мечтахъ стихъ жаркій повторяя,
 Она порхнеть туда и, просіявъ, войдетъ
 Въ жилище бѣдное, какъ мать къ родному сыну,
 И сядетъ близъ него, и счастье разольетъ,

И высыплетъ надъ нимъ цвѣтовъ корзину.

3 ноября.

Сегодня воскресенье, и я, какъ порядочный человѣкъ, *причесту* и вышелъ изъ дому съ намѣреніемъ навѣстить моихъ добрыхъ знакомыхъ. Зашелъ я къ первому мистеру Гранду—англичанину, отъ волоска до ноготка, и у него, у англичанина, я въ первый разъ увидѣлъ сочиненія Гоголя, изданныя моимъ другомъ П. Кулишомъ. Здѣсь портретъ автора до того плохъ, что я удивляюсь, какъ знаменитый Іорданъ позволилъ подписать подъ нимъ свое прославленное имя. —

4 ноября.

Кончилъ сегодня портретъ одной дѣвушки — побочной дочери П—а. — Удивительно милое и рѣзвое созданіе! Но мнѣ какъ-то грустно дѣлается, когда я смотрю на подобныхъ дѣтей. Я никому, и тѣмъ болѣе заступнику свободы, не извиняю этой безнравственной независимости, такъ туго связывающей этихъ бѣдныхъ побочныхъ дѣтей. Простительно какому-нибудь забубенному гусару, потому что онъ только-гусарь, но никакъ не человѣкъ; или какому нибудь помѣщику-собачнику, потому что онъ собачникъ — и только. Но гражданину, понесшему свой крестъ въ пустынную Сибирь во имя человѣческой свободы, подобная независимость непростительна. Если онъ не могъ стать выше обыкновеннаго человѣка, то не долженъ и унижать себя передъ обыкновеннымъ человѣкомъ.

5 ноября.

Сегодня окончательно проводилъ Варенцова въ Петербургъ и сегодня же черезъ него получилъ письмо отъ (одного пріятеля. Онъ) пишетъ, что напрасно прождалъ меня двѣ недѣли въ Петербургѣ и не хотѣлъ сдѣлать ста верстъ кругу, чтобы посѣтить меня въ Нижнемъ. А сколько радости привезъ бы своимъ незапнымъ появленіемъ! ничего не пишетъ мнѣ о своихъ глазахъ и вообще о своемъ здоровьѣ.

6 ноября.

Написалъ письмо Костомарову и моимъ астраханскимъ землякамъ-друзьямъ. Хотя погода и несовсѣмъ благопріятствовала, но я все-таки отправился на улицу. Съ нѣкотораго времени, мнѣ, чего прежде не бывало, нравится уличная жизнь, хотя нижегородская публика, ни даже въ воскресный ясный день, не показывается на улицѣ, и Большая Покровка, здѣшній Невскій проспектъ, постоянно изображаетъ собою однообразный, длинный карантинъ, а я все-таки люблю побродить часть, другой, вдоль этого пустынного карантинъ. Откуда же эта нелѣпая любовь къ улицѣ? Послѣ десятилѣтняго поста, я разомъ бросился на книги, объѣлся и теперь страдаю несвареніемъ въ желудкѣ. Другой причины я не знаю этому томительному, нравственному бездѣйствію. Рисовать ничего порядочнаго не могу, не придумую, да и помѣщеніе мое не позволяетъ. Рисовалъ бы портреты, за деньги — не съ кого, а даромъ работать совѣстно. Нужно что-нибудь придумать для разнообразія, а что — не знаю.

Погрузившись въ это мудрое размышленіе или сочиненіе, я нечаянно наткнулся на домъ Якоби. Зашелъ пообѣдать, и послѣ обѣда отправился въ гостинную, на чай, къ старушкамъ, т. е. къ т—те Якоби и ея сестрицѣ. Въ числѣ разныхъ, по ея мнѣнію, чрезвычайно интересныхъ приключеній быстро-минувшей юности, она рассказала мнѣ о Лабзинѣ, о томъ самомъ конференцъ-секретарѣ академіи художествъ, который предложилъ Илью Байкова, царскаго кучера, выбрать въ почетные члены академіи, потому что онъ ближе Аракчеева къ государю. За эту остроту Аракчеевъ сослалъ его, въ Симбирскъ, гдѣ онъ и умеръ на рукахъ

моей почтенной собесѣдницы. Мнѣ пріятно было слышать, что этотъ замѣчательный мистикъ-массонъ до самой могилы сохранилъ независимость мысли и христіанское незлобіе.

Послѣ Лабзина, рѣчь перешла на И. А. Анненкова, и я изъ разсказа моихъ собесѣдницъ узналъ, что происшествіе, такъ трогательно разсказанное въ воспоминаніяхъ про Пвашева, случилось съ супругою И. А. Анненкова, бывшей нѣкогда гувернанткой мадмуазель Поль.

Она жива еще и теперь; меня обѣщали старушки познакомиться съ этою достойнѣйшею женщиною. Не знаю, скоро ли я удостоюсь счастья взглянуть на эту безпримѣрную, святую героиню.

Дюма, кажется, написалъ сантиментальный романъ на эту богатырскую тему. — —

7 ноября.

— — Интересно знать, что дальше будетъ.

8 ноября.

Рисовалъ сегодня до обѣда портреты М-г и М-те Якоби, а вечеромъ пошелъ къ Веймарну; у него сегодня полковой праздникъ и, слѣдовательно, пирушка. Войдя въ первую комнату, я совершенно растерялся: меня поразила (толпа) военныхъ людей. Я этихъ почтенныхъ господъ давно уже не встрѣчаю. Въ-особенности одинъ между ними такъ живо напомнилъ мнѣ К—реву, что я чуть-чуть не вытянулъ руки по швамъ и не возгласилъ: здравія желаю, ваше благородіе! Изъ этого отвратительнаго состоянія вывелъ меня самъ гостепріимный хозяинъ, пригласивъ меня въ гостинную. Между прочими гостями, въ гостинной встрѣтилъ я И. А. Анненкова, и, въ продолженіе вечера, я не расставался съ нимъ.

9 ноября.

Окончилъ портреты Якоби.

10 ноября.

Получилъ отъ Кулиша книги: *Записки о Южной Руси* два тома, и *Чорну Ряду*. — Какой милый оригиналъ долженъ быть этотъ Л. Жемчужниковъ! Какъбы я счастливъ былъ увидѣть человека, который такъ искренно, неліцемерно полюбилъ мой милый родной языкъ и мою прекрасную, бѣдную родину!

ИНСТИТУТКА.

Т. Г. Шевченку.

I.

Люде дивуютця, що я весела: надійсь, гóря—біді не знала. А я зъ-рóду така вдалася. Уродісь, кажуть, та и вдайся... Було менé й бьють (бодай не згадувать!)—не здéржу сёрця, заплачу; а роздумаюсь трóхи—и сміюся. Бува ли́хо, що пла́че, а бува, що й скáче,—то такъ и моé ли́шенько. Якъ-би́ міні за ко́жною бідóю моéю пла́кати, дóсі бъ и óчі я ви́плакала. Батька-мáтери не зазнаю: сиротóю зросла́ я, при чужині, у лю́дяхъ. Хочъ не бу́ло дѣла важко́го,—такъ забува́ли про ме́не, чи я не голо́дна, не холо́дна, чи жи́ва я....

На десятилітяхъ взяли́ менé въ двіръ. Старá пані́ бу́ла не що, сумі́рна собі,—мо́же, то́му, що вже благéнька бу́ла, лéдві но́ги волочи́ла, а заговóрить—тільки шамъ-шамъ; одъ разу й не розберéшь: такъ куди́ вже бійка! не на умі. Увёсь де́нь на ганочка́хъ; вічка́ йде—о́хае та сто́гне. А за молодóго віку, сла́влять, ви́гадочки бу́ли чимáлі и въ не́й.... та трéба жъ коли́сь и перестáти.

За ме́не, то́ вже въ дворі́ жили́ ми спо́кійненько: одно́ бу́ло го́ре, що зъ двóру й ступи́ти не пúстять. Хиба́ вже на вели́ке свѣ́то, що до цéркви одпрóсимось, а въ неді́лю й не дума́й. »Розволóчитесь«, бу́ло ка́же пані́, гві́ваючись:—»не пущу́!.. Не той ще ві́къ вашъ, щобъ Бо́га пильнува́ти: ще ма́тимете ча́сть,—не за́разъ вамъ умі́рати«.

Сиди́мо бу́ло де́нь при дві́ у дівóчий та рóбимо. А т́ихо коло те́бе, якъ зачарóвано. Тільки́ пані́ за́оха, абó хто зъ дівча́тъ на

ухо за чимъ озвѣтця,—котóra зідхне зъ нуду. Докучає було та робота, докучає,—ажъ пече; та що вратишъ? Спасибі хочъ за те, що не б'ють дѣсятъ разъ на день, якъ отъ по іншихъ ч'ємо.

А якъ коли, то було звеселиємо не-знать-чогó. Веселенько намъ,—ажъ серце трепече! Колибъ воля, заспівавъ би такъ, щобъ и на селі лунало... Не всілимось!.. Изглядуємось, та сміхъ насъ такъ и бере. То одна моргне бровою, а друга їй одморгує; то прив'яжуть тую до стільчика косою; інша зскочить та почне вистрібувати дїбки-дїбки, щобъ пані не почула,—крутитця, вертитця, тільки рукава май-май-май... Чогó було не виробляємо!

У старóї паніі не було рóду, окрімъ мала собі унучечку,—у Києві обучалась у якомусь тамъ... отъ колибъ вимовити... инсти-т'у-ті. Було частенько до старóї листі шле; а старá тії листі що-дня вичитує,—и попоплаче надъ ними, и попосміється. Коли піше унучечка, щобъ ужé приїздити за нею та додóму забірати... Мати Бóжа! увесь будинокъ зворухнувся: білити, мити, прибірати!.. Пáннóчки сподіваємось! пáннóчка б'уде!

Старá пані немóв одужала: коливáє сь кімнати до кімнати, виглядає у кожне вікóнце на шляхъ, и насъ туряє за селó дивитись, чи не іде пáннóчка. А намъ тогó й треба. Ми за той тиждень, що їй виглядали, сказать, нажились. Шлють, то б'ижимó-летимó... Весело збóчити степъ, поля крáсні!.. Степъ зелений náче втікає вь тебе передъ очима, далéко кудись, далéко... Любо на во́лі дихну́ти!

Квітóкъ було назривáємъ та позаквічуємось, якъ молоді, та до сáмого двóру тими вінкáми величаємось. А вступаючи вь двіръ, схóпимо зъ себе, позакидáємо,—та такъ було жáлко тихъ вінківъ кидати, такъ жáлко!

II.

Діждáли пáннóчки, прпїхала... И щó жъ то за хороша зь лиця була! И вь кóго вона такá вродїлася! Здається, и не змалювати такої крáлі!.. Старá, якъ обійняла її, то й зъ рукъ не випускає; цілує и милує та любує. И по кімнатахъ вóдять, усé показує, усé розкáзує; а пáннóчка тільки обертається туди-сюди та на все цікавимъ óкомъ спозирає.

Посадовила її старá за стілъ. И плаче, и радíе, и роспíтуе, и частує: »Мóже, тобі тогó ззісти? мóже, тогó спíти?« Наїдківъ, напíтківъ понастановлювала: самá сіла коло не́ї, — не надíвнця. А пáвночка усé прибіра, náче той горобецъ, хутénько й чистénько. Ми зъ-за дверéй дíвимось на нихъ и слúхаємо, щó-то пáвночка говорíтиме, — чи не дíйдемо, якí тамъ у не́ї дúмки, якá вдáча, звíчай.

— Якогось-то жилóся тобі, сёрденько, самíй?« питає старá. »Ти мнi не кáжешъ нічóго.

— Ай, бабúсечко! щó тамъ роскáзувати! нúда такá!

— Вчíли багáцько?.. Чогó жъ вíвчили тебе, крíшко?

— Отъ захотíли щó знáти!.. Дóбре вамъ, бабúню, булó тутъ жíти на вóлi; а щó я вíтерпíла за тимъ учíннемъ!.. И не нагá-дуйте мнi ёгó нiкóли!

— Голúбочко моя!.. Звiсно вже, чужí люде; обiждали тебе дúже... Чомú жъ ти мiнi зáразъ сёгó не прописала?

— Щó се ви, бабúню? Якъ мóжна?.. Зáразъ дозвáютця...

— Бiдолáшечко моя!.. Скажi жъ мiнi, якъ тебе тамъ кривди-ли тiй невiрнi дúшi?

— Охъ, бабúсечко! и мóрено й мúчено насъ—та все дурнiй-цею. И те вчи, и дрúге, й десáте й пáте... товчi та товчi, та й товчi!.. Нá щó мiнi те знáти, якъ по небу зóрi хóдять, абó якъ люде живúть поза морáми, та чи вь iхъ дóбре тамъ, та чи вь iхъ недóбре тамъ? Абi я знáла, чимъ мiнi себе мiжъ людь-ми показáти...

— Та нá щось же учáтця люде, мóе зóлото. Отъ и нáшi пáвночки—на щó вже бiдóта, та й тi верещáть по-францúзькiй.

— Э, бабúню!—защебетáла пáвночка: — до францúзькоi мó-ви и до музiки дóбре й я брáлась,—до тáнцiвъ тожъ. Щó трé-ба, то трéба. На се вже кóжний уважáе, кóженъ и похвáлить: а все íнше—тiльки морóка. Учiсь, та й забúдь! И тiмъ, щó учáть—нúда, и тiмъ, щó вчáтця—бiдá. Багáцько чáсу пропáло мáрно!

— Такъ якъ же оце? погáно вчáть?

— Кажú жъ вамъ, щó й нúдно, и погáно й мáрно. Вони тiльки й дúмають, якъ би iмъ грóшi вiплатили, а ми дúмаємо, якъ би хúтче насъ на вóлю вiпустили... Чогó жъ ви задúмались, бабúсю?

— Та то, сёрденько, що грóші бра́ли за тебе до́бри, а вчи́ли пога́но. Що́ жъ, якъ ти да́лі и все позабува́ешъ?

— Чи подо́ба жъ се, бабу́ню? Богъ изъ ва́ми! Якъ же бъ то ми́жъ гостя́ми, або́ въ гостя́хъ, позабува́ти му́зичку, або́ та́нці, або́ хочъ би й мо́ву францу́зьку?... А про ту замóрську вісе́нїт-ни́цю, то я въ одно́ ўхо́ впуска́ла, а въ дру́ге випуска́ла, та й зовсі́мъ та́ки не зна́ю. Цуръ їй!

— А якъ же ча́сомъ хто въ тебе́ спита́е, я́къ тамъ ти́и зóрі по не́бу хóдять, або́-що? Лю́де й осóдять за́разъ: вчи́лася, та й не та́мнить!

— Та щó се ви, бабу́сю? Та се я тільки вамъ призна́лась, що не зна́ю, а чу́жі зъ-ро́ду того́ й не доши́мраютьця, неха́й хочъ ці́лий де́нь пита́ють. Я зо всёго́ ви́кручусь, ище́ й їх́ осту́па́чу: онъ́ я́къ, бабу́сю! Хо́чете, я вамъ заспи́ваю? Слúхайте!

И заспи́вала, зата́гла,—на́че тée сри́бло переспи́ається.

Стара́ їй цілува́ти: »Серде́нько мое! вти́хо мо́я!«

А па́нночка до не́ї ла́ситця та про́сить:

— Купи́ть ми́ні, бабу́сечко, по но́вій мо́ді уба́рань хоро́шихъ!

— Про се не турбóйся, дитя́ моё. Бúде въ тебе́ всёго́. Ти въ ме́не бу́дешъ ца́ривна надъ па́нночка́ми!

Ми, дівча́та, изгла́дуємось: чо́го тамъ па́нночки на́шої не на́вчено! а найбі́льшъ, ба́чця, люде́й тумани́ти!

III.

— Ходи́мъ-лише́нь, голу́бо, говори́ть стара́ па́ні: —я хóчу, щобъ ти собі обра́ла котру́ дівчину.

Та й веде́ їй до насъ.

Ми одъ дvereй та въ кутóкъ, та кúпою въ кутóчку й зби́лися.

— Се ва́ша па́нночка,—промовля́е до насъ па́ні.—Цілу́йте їй въ ру́чку.

Па́нночка, чи гля́нула на насъ, чи ні, простя́гла дві пúчечки поцілу́вати.

Стара́ всіх́ насъ показу́е:—Се Га́нна, а се Ва́рка, а це Дома́ха.

— Бо́же мій! ажъ кри́кнула па́нночка, разо́мъ стрепену́вшись

и въ долоні сплеснувши:—чи зуміє жъ хто въ васъ мене зачісати, ушнуровати?

Стоить и руки заложила, и дивитця на насъ.

— Чому? каже старá. Зуміють, сёрце. А ні, то навчимо.

— Якъ тебѣ зовуть? питає мене пáнночка, та, не слухаючи мене, до пáнїї: — Ся б́уде міні!

— Такъ и дóбре жъ; якú схóчешъ, сёрце: нехай и ся.—Гляди жъ, Устіно (на мене), служй дóбре,—пáнночка тебѣ жалуватиме.

— Ходімъ ужé, баб́уню; гóді вже! перехопіла пáнночка; сама скривилась и перехилилась на б́ікъ, и óчі чогóсь заплач́ує, и зъ м́ісця зривáєтця,—отъ стемénний ќітъ, якъ ёму зъ люльки у в́уса п́іхкають...

— Тр́еба жъ, голубко, каже старá, ії на рóзумъ навчїти: се дурні гóлови. Я скаж́у т́е, а ти щó др́уге, то й в́ийде зъ неї людина.

— Шкодá, баб́уню, що сп́ершу їхъ не в́чено! Теп́еръ порáйся! Було якú віддати до м́іста.

Та й говорять собі, náче про кóней, аб́о-що.

— Ой Устечко! журятця д́івчáта:—яковó-то б́уде тоб́і, що вона такá непривітна!

— А щó жъ, каж́у, д́івчáта! журб́ою по́ля не пер́ейдешъ, та й одъ дóлі не втеч́ешъ. Яковó б́уде — побáчимо.

Та й собі зад́умалась.

IV.

У в́ечері кліч́уть: »Иди до пáнночки—розб́ірати«.

Вв́ийшла; а пáнночка стоить передъ д́зеркаломъ и вже усé зривáє зъ с́ебе.

— Де се б́ігала? Шв́ідче мене розб́ірай!.. Шв́ідче: я спáти хóчу!

Я розб́іраю, а вона все покр́ікує на мене:—Та х́утче жъ бо, х́утче!

Кин́улась на л́іжко:—Роззува́й!.. А в́м́ієшъ ти волóсся зв́ивати? питає.

— Ні, не в́мію.

— Бóже мій! гóре мое! Якá жь вона́ дурна́!.. Иди́ собі!

Дівча́та вже мене́ дожида́ють: »А щó, Усте? щó, сестри́це? якá вона́, голу́боко?

Щó імъ ка́зати?

— Дурна́ я, кажу́, дівча́та, бо не вмію кісь извива́ти!

V.

Дру́гого дні ранéсенько проки́нулася на́ша па́нночка. Уми́лась, прибра́лась, оббігла́ усі буди́нки, увéсь дві́рть, и вь садку́ була́. Така́ веселе́нька:—До́ма я! ка́же, до́ма! Усе́ мині вільно́!

Цілу́є стару́ па́нію та разъ-у-разъ пита́є:—Чи скóро вь го́сті поїде́мо, бабу́сечко? а коли́ го́сті до насъ наїду́ть?

— Та неха́й же я пе́рше сама́ тобо́ю натішусь, ри́бка, неха́й на те́бе надивлю́ся!

— Та коли́ жь то вже я ди́ждусь, бабу́ню! Вь ме́не тільки бу́ло й думки, що при́иду додо́му—весе́ло бу́де, лю́дно, му́зики, та́вці... Бабу́сенько ми́ла, лю́ба!

— Ну, до́бре, пта́шко! Неха́й тро́шки приберемо́сь, та тоді́ вже за́разъ и госте́й проси́тиму.

Почало́сь приби́рання те́е. Ста́ра скрі́ні съ комо́ри викóчує та оксамі́ти, рубкі́ тонкі́и, вибіра́є, та крóить, та примі́ряє на па́нночку. Па́нночка ажъ підска́кує, ажъ изъ ра́дощівъ черво́ніє. То до одного́ дзе́ркала скóчить, то у дру́ге зазира́є; скля́нку води́ візьме, то й тамъ любі́ує, якá вона́ хоро́ша. То заплете́ ко́си, то роспи́тає, то стрі́чками переве́ує, то вквіча́єтця...

— Ахъ, бабу́сечко! бу́ло ви́крикне, »коли́ вже я вь атла́сову сукню́ вберу́ся!

— Якъ зару́чися, дити́но моя́, одка́зує ста́ра. Дамъ те́бе за князя́ чи за гра́фа, за багати́ря всесві́тнього!

А па́нночка й го́лову задерла́, и виступа́є такъ, на́че вже вона́ княгі́ня велико́родна.

Та тільки вь нихъ и мо́ви бу́ло, що князі́ та пані́ вельмо́жні. Бу́ло и къ весі́ллю зовсі́мъ приберу́тця, и буди́нки поста́вляють ка́м'яні, и ко́ней воро́ніхъ позапряга́ють,—ажъ ли́хо! Пересипа́ють та́кеньки, пересипа́ють,—па́нночка й зі́дхне:—Що́, бабу́ню! тільки гово́римо... Идо́сі ще ні́кого вь насъ не бу́ло!

— Та зажди жъ бо трóхи: наїде тако́го, що й не потóвплютця.

VI.

Та й справді перхну́ло до насъ гостéй,—якъ на погорі́джу. Одні зъ двора́, а дру́гі у двірѣ. Немá намъ ні сну, ні спочі́вку: бігаемо, вслугу́емо, клопóчемося зъ ранку до вéчора. Чáсомъ така́ юрма́ їх уженé, що диву́ємось, якіхъ-то вже міжъ ними́ панівъ не́ма! Все тée регóчетця, танцю́е, їсть, п'є; все тée гуля́ще, дакъ таке́ ви́пещене! Инша доброді́йка у двéрі не втóвпитця. А пани́чівъ щó-то въ насъ переверну́лось! Ажъ ро́емъ коло на́шої панночки звива́ютьця,—такъ якъ ті джмелі́ гуду́ть. Обійшла́ либо́нь вона́ їх усіхъ,—кого́ слова́ми, а кого́ брова́ми: одного́ на здо́ровтя́ любéнько пита́є; дру́гому жа́литця. що безъ ёго чо́гось і́й смутно́ та дівно́; ко́торого коло се́бе сядо́вить, скажи́, на́чебъ свого́ посі́м'янина́. Біда́хи роско́хались, ажъ зовсі́мъ поду́рили, зъ лица́ зпа́ли, схну́ть. День-у-день наїздя́ть до насъ, одно́ одного́ попережа́ючи та зі́зимъ о́комъ накрива́ючи. Чи такъ вона́ всі́мъ до душі́ приві́шла, чи не бу́ло їмъ тоді́ чо́го́ іншого́ розва́житись, ті́льки такъ кома́хою й на́лазють и на́лазють. Бо, бачъ, чимъ їмъ у сві́ті розва́житись? якъ свій́ молодий ві́къ собі́ скрасі́ти?.. Со́лодко зі́сти, п'я́но спі́ти, хо́роше походи́ти,—а бі́льше що?

VII.

Потро́ху та по́малу́ усé панно́чка на свій́ ла́дъ переверну́ла—жпте́ и господа́рство.

— Покі́ньте жъ бо, покі́ньте, бабу́ню, плести́! Хиба́ ні́кому въ васъ ді́ла робі́ти? Хто при́де, а ви все за чу́лкою маня́чите, на́че прислу́жниця, або́-що.

— Та ну́дно безъ робо́ти, дити́но! одка́зуе ста́ра.

— Возьмі́ть кни́жку почи́тайте.

— Щó я чита́тиму? Я вже не ба́чу чита́ти.

— То такъ погу́ляйте, ті́льки, голу́бочко, не плеті́ть! Ви ми́ні́ лу́чче о́ко ви́кольте тимъ дро́тикомъ!

— Та до́бре жъ, до́бре, уга́муйся!

Покіне плесті старá й нудитця. Убрала її пáнночка у чіпчикъ зъ стрічками рябенъкими, та й посадовіла на крісlecky середъ кімнати. Придуть гóсті—вона напogотóвi, привітає їхъ.

Старá вже світомъ нудить, а пáнночка втішаєтця:—Якъ славно, бабусечко, якъ славно! якъ унась велично та пишно!

VIII.

Настъ, дівчáть, усіхъ гаптовáти посадовіла. Самá й учить, та разъ-пó-разъ надбіга, чи шіємо. И обідати йдемо, то вона хмуритця и свáритця. Дáлі вже, що-день, то вона сердитіша; вже й лає; часомъ щипне, або штовхне стіха... та й самá почервоніє, якъ жаръ, —засорóмитця. Пóки жъ тільки не звичилася; а якъ огóвтaлась, обжилáся, то пізнали ми тоді, де вонó въ світі ліхо живе.

Прийд́у булó її вб́рати, то вже якóї вар́уги я одъ не́ї не на-терплюся!.. Заплітаю коси—не такъ! Зновъ росплітую та заплітаю,—зновъ не такъ! Та цілий рáнокъ на том́у пробáвить. Вона менé й щипáє, и штиpxáє, и гребінце́мъ менé скорóдить, и шпилькáми ко́ле, и водо́ю зливáє,—чогó, чогó не докáзує надъ мо́єю голо́вонькою бідною!

Одно́го рáзу дожида́ли въ насъ полковíхъ зъ мiста. Двiрь замели ще зъ вéчора; у будiнку прибра́ли, якъ икъ Вели́кодню. Сiла пáнночка зачiсуватися... Лiшечко жъ мо́є! л́чче б́ жару черво́ного у р́ку наб́рала, якъ мiнi довелóсь туманiти коло її р́соi косi!.. И така́, и она́ка, и геть-прiчъ пішла, и зновъ сюди́ поступа́й; и пхáти менé и наскáкувати на мене,—ажъ я зля́калась! Та репéче, та дзвякотiть, та тупóче-тупóче, а дáлі якъ запла́че!.. Я въ дв́рi, а вона́ за мно́ю въ садъ. »Я тебе́ на шматкi розiрв́у! задуш́у тебе́, гáдино!« Огля́нусь я на не́ї,—страшна́ така зроби́лась, що въ мене й нóги захитáлись. Вона́ менé якъ схóпить за ши́ю обiручъ!.. р́ки холо́днi, якъ гадю́ки. Хóчу скричáти,—духъ мiнi захо́пило; такъ и р́хнула коло я́блунi, та вже одъ холо́дноi води́ проки́нулась. Дивлю́сь—дiвчáта коло мене сќупчили́сь, бiлi усi якъ кре́йда. Пáнночка на стiльчику роскiну́лась, пла́че; а старá надъ мо́єю голо́вою стоiть, и такъ-то вже менé лає, така́ вже лю́та,—ажъ iй у рóтi чо́рно.

— Що ти накоїла, ледащо! Якъ ти сміла пánночку гнівити! Я тебе на Спбірю зашлю! Я тебе зъ світа зжену!

А пánночку вмовляє: Не плачъ, не плачъ, янгеляточко моє: слізъ твоїхъ вона не гódна! Ще занедужаешъ, Боже борони чо-го! Бачъ, рúченьки холоди́нінькі. Бúде бо вже, бúде! На що са-ма берéсья? Міні внось, щó тобі не вгóдно.

— А тобі, ледащице, (зновъ свáритця на мéне)—а тобі бúде!

Та й не знаю, якъ ще дрúгої біді вбiгла, що менé не бi-то. Мабу́ть тогó, що вже дúже бу́ла я слабá,—такъ пáні тільки ного́ю менé совману́ла, та зáразъ и звеліла дiвчáтамъ до хáти одне́сти.

Дiвчáта пiдняли менé й понесли́, а въ хáті такъ и впáли ко-ло мéне, плачучи: »Усти́но се́рденько! опла́кана годiвонька тво́я!.. Мáти Бóжа! за́ що се надъ нáми такé безголóвьячко?«

IX.

Цілу вéсню менé тéплимъ молокóмъ наповáли, пóки я трóхи очéньпала.

Лежý самá,—усі на пánціні —лежý та все собі дúмаю: »Такé молодé, а такé немилосéрдне, Гóсподи!«

У хáті холодо́къ и тiхо; стiни бiлi й нiмi; я самá зъ своéю душéю. Вітрéць шелéсне, та прихiлить мiні у вiкóнце пахúчий бузо́къ. Опiвднiя со́яшний прóмiнь гаря́чий переки́не черезъ хá-ту яснú стiгу трепéчушу... нáче менé жаромъ обсiпле. Дúшно мiні, дрiмóта, а сну нeма́е. И такъ усé самá-самiсiнька изъ своiмi думкáми—якъ у свiтi жити!.. Рáда бу́ло,—Бóже мiй, якъ рáда!—ко́ли зашумiть садо́къ, стемнiе свiтъ и загурчiть дощъ объ зéмлю!.. Отъ, чúю, щось затупóче... рéгiтъ и гóмiнь... у хáту до мéне згрáя дiтéй усiпле. Весéли, червóні; вiтáють менé; впрiскають менé дощéмъ изъ сéбе; пнúтця на вiкно́, нетерпiя́чі, ко́ли той дощъ ушúхне; снiвáють, вигúкують:

»Зiйдi, зiйдi, со́нечко,
На попóве по́лечко,
На бáбинe зiллечко,
На нáше подвiр'язечко!«

Скоро сонечко з-за хмар вйграло, вони такъ п замелісь изъ хати. А міні ще довго-довгенько оддаётця то у томъ кутку регіть, то у томъ, наче хто у дзвіночки срібні видзвонюе.

У-вечері, смеркомъ уже, вертаютьця съ панщини люде потомлені и варомъ сояшнимъ, и тяжкою працею; всі мовчять, — хпба який зідхне вайко, або заспівает сумної, сумної стіха...

Часомъ несподівано котора дівчина вбійить до мене зъ будинку.

— Устїно! голубко!

— А що тамъ у васъ діетця, сестріце? спитаю її.

— Хоч не питаї, Устїно, — лих! Ганну сегодні бїли, учора Параску, а завтра, мабуть, уже мой черга. Ой, матінко! коїбъ тамъ не оглїділись щїе за мене! Охъ, Усте, бїдна наша голівонька!

— Про мене нічого?

— Де бъ то нічого!.. Чому не йде до свого діла? Що вона нїжитця, мовъ панї зъ Басанї? Отъ що, кої хоч знати... Ой, забарїлася жъ я! Бувай здорова, Устїно!

X.

Одного ранку лежъ я та думаю, кої въ хату вбїгла Катря.

— Идї, йди, хутенько йди, Усте!

— Кудї йти?

— До панночки, до панїї! та хутенько жъ бо, Усте! Послали по тебе, щобъ заразъ ишла. Панночка пожалковалась на тебе старїй, що ти вже зовсімъ одужала, та не хочешъ робїти, служїти. Идї жъ бо, йди!

— Якъ же йти, Катре, не здолю я по землі ступати!

— Я тебе доведу, голубко! Зможїся, щобъ щїе гіршъ тобі не було. Ходїмо бо, ходїмо!

Лїдві я доплелась до будинка. На порозї стрїла панночка.

— Чого се нїжїся? чому не йдешъ служїти? лїдащо ти! По-стрївай! я тобі такъ кару вїмїслю, що ти й не бачила й не чула.

Та кричїть же то, Божє! ажъ задїхалась; штовхає мене, за рукавъ смїкає... Годїновенько жъ мой! Якъ вона охїжїла, якє страшнїе зробїлося въ неї те личко гожєе!..

На той крикъ и пані не задлялась прилізти... давай мене лягти. Ще нахвалялась и бити. А ми, спасібі Бóгу, того не доз навали одь неї, поки не вселилась панночка. Вечалися тоді въ насъ кáрності щодéнні, щодéнний плачъ. Чи хто всміхнётця (не-ча́сто всміха́лися!) — панночка біжить до старої: »Бабуню, мене не шанують!« Чи хто заплаче: »Бабуню, діла не роблять та ще й плачуть!« Та на всіхъ такеньки вадить та й вадить, нава́дниця на́ша. А старá лютує, насъ карає, — молодий вікъ изгадала!

XI.

Тільки й дінемо бу́ло, якъ наїде гостéй-панничівъ та трóхи забúде про насъ панночка. Вийде до нихъ — ляскотить по пташи́ному, привітна, люба — и щó-то? — не пізнати!.. А вже якъ ті паничі коло неї.. Той поручъ изъ нею шіетця, а той сь кутка́ на неї очі́ма світить; сей за нею у тронú то́читця, а той зновъ збо́ку по́глядомъ забирає. Вона́ жъ міжъ ними, мовъ та́я перепе-лічка, звива́етця.

— Котóрий-то зъ нихъ попаде́тця? говоримо бу́ло дівча́та. Дознає небора́къ, по чімъ ківшъ ли́ха!

Спéршу старá пані тішилась вéлико ті́ми гостьми́, а далі, якъ поча-лись міжъ ними свáрки, ста́ла думати та гада́ти: — не ра́да вже їмъ, да не одбити. Наїде їхъ сýлечка одна, та ко́жний же то до-мага́етця панно́ччиного приві́ту собі; оди́нь одного́ звеважа́є, та й свáрятця, и гризúтця. Почала́ вже їхъ старá пані соба́ками (за́ очі) звива́ти. Ажъ такъ надъ о́сінь до́ля панно́ччина прийшла́ — и ша́рахнули вони́ у́сі одъ неї въ-ро́зсипъ, себе́ сами́хъ сорó-млячися.

XII.

Спізна́вся сь панно́чкою полковий ліка́рь, та й почавъ що-дня́ вчаща́ти. Такий вінъ бувъ ти́хий, зви́чайний, до ко́жного приві́тний, — и на панича́ не походи́въ!.. А якъ зъ нею спізна́вся? Вже давнє́нко панно́чки приї́жжі перенóсили, що який-то вже тамъ ліка́рь полковий хоро́ший! и брови́ єму́ чо́рні, и уста́ румя́ні, и ста́номъ висо́кий, — така́ вже краса́, що й не сказа́ти.

Тільки що гóрдий дúже, — на жáдну не погляне, не заговóрить, хочъ тамъ якъ до ёго ні заходь...

Пáнночка, чýючи такé, булó частéнько говóрить старій: »Якъ бй ви, бабúсечко, тогó лiкаря до насъ завітáли, — нехáй побáчу, якйй!

А старá булó на те: »Моя дитiно! нацокóтали тii верхоумки, скосiрнi, а ти вiри поняла... Велике дiво — полковий лiкарь! Се злиднi, бiдóта! Щó тобi сь такими заходити?

— Та нехáй я тiльки ёгó побáчу, бабúню! чи справдi вiнъ такйй, якъ слáвлють.

Цуръ ёмú! ще ввiяжетця! И такъ ужé багáто коло тебе звивáетця, а жóденъ не свáтає. Одiнъ одногó перебивáє та свáрютця, — бодáй ви вiказились!

Отъ же, якъ старá одмагáлась! а виучечка якъ на пню стáла: лiкаря, та й лiкаря! Пёршого жъ нáйзду, якъ жарнúвъ полковий начáль, мýсила старá ними переказувати, що лiкаря до себе вь гостiну запрошує. Тi живо погодились: »Привеземó, привеземó«, кáжуть.

— А коли жъ ви насъ одвiдаєте? питає пáнночка, сюди-ту-ди обертáючись, та вь вiчi iмъ заглядáючи, ни мовъ якъ лисеня: »чи хúтко?»

— Коли ви такi ласкáви, то ми й позáвтрёму бúдемо, кáжуть гóстi, якъ на вогáхъ не пiдлiтуючи.

И поiхали, радéнькi, що дурнéнькi.

XIII

Та вже й убрáлась тогó дня пáнночка хóроше! А старá сýпитця тá все бурчiть: — Нá що намъ та голь нещадiма зда-лáся!

Пáнночка нáче не чýє тогó слóва. Старá тiльки тимъ вимiщає, що насъ дúшить.

Колi наiхали полковi, а лiкаря нема. »Дякує«, кáжуть, »за лáску, та нема вь ёго чáсу ани годiни: недúжихъ у ёго багáто, — лiчить.

— И не силуйте ёгó, — кáже старá: нехáй лiчить зь Бóгомъ!

Пáнночка тiльки почервонiла и устá закусила.

Та й було жъ намъ, якъ гостей випроводили! За все ми од-
тёрпіли!..

Того жъ такі тїжня самого занедужала пánночка. Охає и
стóгне, и кричить. Старá злякалась, плаче, по лікаря шле. А
полковий знающий, кажутъ, та й живé ближче за всіхъ,—по
ёго!

Тимъ часомъ пánночка вбралась, якъ найкраще, та й лежить
у ліжку, якъ малёвана,—дожидáє.

Прихавъ вінъ, подививсь, роспитавъ. А вона жъ то вже—
и головку хїлить, и говорить, помість співає. Побувъ яку годин-
ку, та й прощаєтця: »Завтра навідаюсь.«

Старá пита у внучечки, внучечка задумалась,—тільки їй на
питання головою кивáє. А якъ старá спитала: »Шó, якъ лікаръ?
показався якъ? то вона стрепенулась: »Гóрдий«, каже,—такий,
якъ пánъ вельможний... И щó вінъ собі думає!

Лічивъ-лічивъ той бідолáха, та й закохався. Покохала ёго й
пánночка. Почули дýхомъ паничі, куди потягло,—постерегли одъ
разу, щó вонó є, та й зслизли.

Старá пánі тільки що головою вь муръ не бьётця, та нічого
не вradить: »якъ ви міні, бабуню, на перешкодi станете, умру!..
И не гомоніть! не домовляйте! зми́луйтеся!«

Старá й гóді, тільки óхає.

XIV.

Спустило пánське подвір'є; не тупóчуть кóні; не торохтáть ко-
ляси. И пánночка тїхша: не лає, не бєє, не обскаржує,—все
сидить та думає...

Було, скóро сóвечко вийметця, лікаръ и кóтить у-двукóнь.
Пánночка вже дожидáє коло вікна, гáрна та ўбрана, и румяніє,
якъ червóна маківка. Вінъ хутенько вбїжить. Якá зъ насъ підъ
той часъ мигнётця: »Здорóва була, дівчино! А щó пánночка?«

Цілий день прогостіює було. Усё коло пánночки сидить, не
відступá й стушнá. А старá пánі то сь тихъ дверей зиркъ, то
зъ дрúгихъ зиркъ, та прислухáєтця, щó вони тамъ міжъ со-
бою говорять удвійзі, та вже така ї досáда гризє, щó вони вкúп-
ці, а розлучити не сїла: боялася й вона внучечки.

Отó вже й свáтає вінъ пáнночку. Плаче старá и журитця тяжко:—Я жъ сподівалась тебе за квізя ддати, за багачá, за вельмóжного!

— Охъ Бóже жъ мій! крикнула пáнночка плачучи.—Та колибъ же вінъ бувъ багáтий та вельмóжний, я бъ и гáдки не мáла! давнó бъ ужé булá за нимъ! Та коли жъ такé безталáння моé! такá мінí дóля гíркá вíпала!

— Та хибá жъ такі крáщихъ за ёго немá?—не сміючи вже одмовляти, а тілько ніби питаючи, озвётця зновъ старá.

— Для мене немá у світі крáщого,—немá й не бóде!

Засумовáла пáнночка, ажъ змарніла и зблídла. Старá зовсімъ скрутілась,—не зна дáлі, на яку ступіти. Наменé на те, що не йди за ёго,—унúчечка у гнівъ та у плачъ великий. Хóче втішати: »ось поберетéсь«, унúчечка свою дóлю проклинає.

— Се Господь мінí лíхо наслáвъ, каже:—и якъ томú лíхові запобíгти, не знаю.

Молодій ставъ помічати, турбóуетця:

— Щó такé? чогó смутнá?

— Та я не смúтна!

— Скажи мінí усю правдоньку, скажи! прóсить, у рúку її цілує.

— Поберемóсь,—говóрить вона ёмú:—а якъ жити сь тобóю бóдемо? вбóго!

— Отъ щó тебе журить, сёрденько!.. Нá що намъ тée пáнство, багáтство, коли бóде нáше життя крáсне, нáша дóля весéла?

— Бáчъ, ти объ мінí й не дóмаешъ! домовля ёмú.—А лóбо жъ тобí бóде, якъ приíде хто до насъ та бóде зъ насъ глумітись: »отъ живóть-бідують!«

Та й заплаче.

— Сёрденько моé! щó жъ мінí, бідному, вь світі робíти? де взяти? Я зъ рóду не жадавъ багáтства, а тепérъ прагну всíхъ розкóшівъ для тебе, тобí на втіху... Щó жъ я вдíю? Радъ би я, каже,—небо прихлíти, та не хлíтця!

И почnúть оттáкъ обóе собі журітись.

XV.

Любíла вона ёго, та якось чóдно любíла, не полюдьскій. Оттó навérнетця булó хто зъ пáнночóкъ-сусíдокъ, допíтуютця:—

Чи правда, що тая гордіня та въ тобі закохався?.. Свѣтае?.. Ревнівий?.. Які дари тобі дарує?.. Чи ти ёго поважаєшъ, чи *вѣнъ* тебѣ слухає?

— Вважайте самі, одказує панночка, всміхаючись.

Та й почне передъ панночками наругу на ёго зводити. — Слухайте, каже до ёго: — ідте до міста та купіть міні те й те, та хутенько! Поскорітця жъ, щобъ я не гнівалася!

Вѣнъ заразъ іде, купує тамъ, що казано.

— Боже мій! чого се понакуповували? Я сего не хочу! Ідте та змініть! Міні такого не треба! Отъ добро вишукали!

Зновъ іде вѣнъ, міняє.

Або такъ. Хоче вѣнъ води нап'итись, — вона: »Не пийте, не пийте!«

— Чому?

— Я не хочу! не пийте!

— Та коли жъ я хочу п'ити!

— А я не хочу! Чуєте? не хочу!

И вже такъ гляне чи всміхнѣтця, що вѣнъ послухає. Коли, то й розгніваєтця, одвертаєтця одъ ёго, не говорить. Вѣнъ уже и перепрощує, и благає — тріхи не плаче.

Панночки приїжжі дивуютця: — Отто! чи хто сподівався одъ ёго такого кохання! И що ти робила? якъ ти Бога просіла?

Наша панночка тільки всміхаєтця.

Питають, що вѣнъ їй подарувавъ, — вона передъ ними стеле оксаміти та атласи, що відъ старої панії має, та хвалитця: — Се *вѣнъ* менѣ обдарувавъ!

Чудне паньске кохання!

А вѣнъ на тихъ сусідочокъ важкимъ духомъ діше: — Бодай, їхъ слідъ запавъ!

Старá тимъ часомъ роспитує про ёго, якъ вѣнъ собі маєтця, та й нап'ятала, що въ ёго хутирѣ є.

— Дитино моя! въ ёго хутирѣ є!

— Справді? покригне панночка, зірвавшись зъ місця. — Де? хто казавъ?

— Та недуже далѣко за містомъ. Недавно, кажуть, одъ якоїсь тітки у спадку ёму достався. Тітка була бездітна; вѣнъ на її рукахъ и вирісъ.

— Ахъ, Боже жъ мій милостивий! Чому жъ се вѣнъ міні не

похвалився? Мабуть невеличкий хуторець, — нічимъ гарádzъ хвалитись. А все жъ хутір! усé жъ дёржава!

Стріла ёго веселёнька, привітала любо, а вінъ радіє. Не знає, що то вітають не ёго, — хуторець вітають!

XVI.

Объ Різдів іхъ заручили. Гостей-гостей наіхало!... Пáнночка така весёла, балакліва; очі блищать; вóдитця зъ нимъ попідъ руки. А вінъ и очей зъ неі не зведе, — ажъ спотикаєтця на ході. Гульба точилась до сáмого світу.

Отъ же, скóро женихъ и гóсті зъ двора, пáнночка въ плачъ. Плаче та на свою дóлю нарікає: — Щó се я поробила! щó се я починила! Та якé моє житте бóде вбóге! Нá що менé мáти на світь породила! Гóренько моé! дóле моá сирітська!

Старá тимъ и зарúčинамъ не рада, та втішає унúčечку, вмоляє: — Чогó плакати, моá дитино! Гóді жъ бо, гóді!

— Чомý Господь не давъ ёмý пáнства-багáтства! — ви́крикне пáнночка, та такъ и вмиетця слізоньками, по кімнáті бігає, руки залóмуючи.

— Дитино моá! сёрце моé! не плачъ!... Не бóдешъ ти багáтша одъ усіхъ, та й убóгою не будешъ. Усé, щó я маю, все твоé.

Вона якъ кинетця до старóї, обіймає, цілує: — Бабу́сечко моá, мáтінко! дякую вамъ зъ душі, зъ сёрця! Ажъ світь міні піднявся вгóру! одродили ви менé, рідна мáтінко!

— Гóді вже, гóді, а тó й я зарúмаю! Оцé жъ бо! промовля старá, та й самá й плаче й смієтця.

— Бабу́сечко, голубочко! то ви зъ нáми житимете?

— Чогó бъ то й бажáти, та не впадає. Я тáкеньки міркую: зостáнусь я тóтечки, у Дубцáхъ, бóду вамъ господарства доглядáти, поряджáти, а ти у хóторі хазáйствуй. А щó жъ? чи тамъ, чи тамъ покинути, — и хазáйство переведéтця и впоко́ю душі не мáтимешъ. *Пáнське око товáръ тóчить*, — не дóрно скáзано.

— Дóбре, дóбре, бабу́сю! нехай такъ бóде!... Ахъ, бабу́сю! ви менé, кажú, на світь одродили!

— То будь же въ мене веселёнька, — не плачъ...

— Не бóду плакати, бабу́ню, не бóду!

Тільки що жоніхъ на порігъ, пánночка до ёго:—Бабу́ня намъ Дубці дае! бабу́ня Дубці дае!

Вінъ спокійненько собі й ка́же, ласка́во їй усміха́ючись: Ти радіешъ, то й я радъ. Я самъ дуже люблю Дубці. Тутъ ми спізна́лись и покоха́лись.... Памята́ешъ, який бувъ тоді садокъ зе́лененький, квітча́стий,—якъ було съ тобою похожа́емо, гово́римо?

А вона́ ёму́:—Садокъ зе́лененький, садокъ квітча́стий.... Ти згада́й, се́рце, які Дубці дохíдні!

Молоді́й ажъ издри́гнувся и диви́тця на не́ї,—ніби ёго́ щось ра́зомъ здивува́ло, зляка́ло, у се́рце вжа́лило...

—Що́жъ? пита́е пánночка:—чо́го на ме́не дивисся такъ? Хиба́ я що́ нелю́дське сказа́ла? хиба́ не хо́чешъ зо мно́ю хазя́йнува́ти?

И бере́ ёго́ за ру́ку, сама́ всміха́етця любе́нько. И вінъ усміхну́вся:—Ти жъ мо́й, ка́же, хазя́ечка коха́на!

XVII.

Повеселішала пánночка, клопóчетця своїмъ поса́гомъ, за́гадує та й опоря́джає, и сама́ до всёго бере́тця. Навезлі́ зъ мі́ста шевці́въ, кравці́въ, швачо́къ, крамарі́въ и крамаро́къ. Сама́ ганя́є, жоніха́ турля́є,—купю́є, кра́є, скла́дує... якъ у казані кипі́ло! Було́ тоді́ намъ лі́шко тяжке́! бо таке́ на́ше ді́ло: хочъ панáмъ до́бре ведéтця, хочъ імъ го́ре йме́тця, а намъ пéвне одно́: *коми́, ка́же, весі́лля, а кúрці — сме́рть!*

На весі́лля паві́въ, пánій понаі́зді́ло,—гуде́ у буди́нку, якъ у вóлені. Ціка́ві панно́чки поса́гъ розгляда́ють, дивю́тця.—Охъ, та яке́ жъ оце́ хоро́ше!... Охъ, и се сла́вне!... Онъ це́ яке́!... А се, ма́буть, дуже ко́штóвне!—И́нша, якъ побáчить що́,—хúсточку, чи сúкню́ якú,—ажъ о́чі заплóщить: такъ і́ї за се́рце и вхо́пить. Такъ вони́ и лі́пнуть до то́го, якъ мýхи до ме́ду! Лéдві́ вже ми їхъ збу́ліся.

XVIII.

За тимъ на́товпомъ, кло́потомъ та трусо́ю, то я не урва́ла й го́динки зъ лю́дьми попрощáтись. Вже ко́ні сто́ять за́пряжені,—

тоді я побігла. Не можу й словечка вимовити, тільки обіймаю старихъ и малихъ.

Молодий прихавъ за нею на четверикъ. Коні вороні, басккі. Правивъ візника плечастий, усатий, у високій шапці. Зъ нашихъ такі людєй, та до вельможної вподоби вівчений. Тутъ пані прощаютьця, гомонять, плачуть, а візника той сидить, якъ викова-ний зъ заліза, — не обернетця, не глянє.

Посідали пані у той повізъ. Менє причепили позаду, на яко-мусь височенному причіпкѹ.

— Зъ Богомъ, Назаре! — покрикнѹвъ панъ веселєнко.

Тішого та ясного ранку виїздили ми зъ селá, а морозъ ажъ тріщить. Иней запушивъ верби; біліли віти и сяєли проти сонця. Дівчата висипали на улицю; кланяютьця мині.... Швидко-швидень-ко бігли коні, — тільки въ очяхъ усє тєе промигтіло. Нема вже селá Дорога й дорога, безлюдная доріженька попереду мною....

XIX.

Хутко перебігли до міста; нáче межі комашнію впáли. Ідуть и ідуть, продають, купують: Люде, пані, москалі, перєкупки. А жиди довгополі, куді ні глянєшъ, усюди вони, нáче тії хрупці шершавіють.

Панъ звелівъ коней зупинити коло заїздного двору и повівъ свою молодѹ у кімнати. Візніці грошей давъ — пообідай, а про мене й байдѹже.

Сиджу я собі та дивлюся. Усє чужє, усє не наше! Коли хтось якъ гукне: — Гей, хорóшая, вродливая! — Я ажъ здригнулась. Се візника на мене гукáє. Придивлюся до єго: то-то жъ чорнявий, матінко! такий чорнявий, якъ єсть тобі воронъ. Засміявся — зубівъ у єго незліченно, а білі ті зѹби, білі, якъ сметана.

— А когò вамъ трéба? питаю єго.

— Эгє, когò!... Якъ бо тебе звáти?... Устинá, здаєтця?... Ходімо зо мною, зъ Назаромъ, пообідаймо.

Дуже я змєрзла, а піти — дѹмаю — якъ єго піти? ще пані бѹчу зніме!

— Спасїбі вамъ, одказую: — я не хóчу їсти.

Візника всміхнувся: — Якъ собі знáєшъ, дівчино! — та й пішовъ.

XX.

Чималу жь я годину пересиділа, поки вийшли пані. Пань тоді зиркѣ на мене!

— А що ти сидишь тутъ, Устинко? — питає. — Чи обідала ти?

— Гей! — крикнувъ на хазяїна бородатого, що тутъ на рундуці грощі въ долоні лічивъ, звѣкаючи: — дайте дівці пообідати!

Хазяїнъ грощі въ кишеню, та й побігъ.

— Що це, що це? — жахнулася пані: — ми її ждатимемо?

— А якъ же, серденько? — одказавъ панъ. — Адже вона голодна, та й намерзлася добре!

— То що? Вони до сего звичені. Спізнаємось; я боїтимусь.

— Бігай, дівчино, та хутенько! — каже міні панъ. — Не загайсь, щобъ тебе не дождіати.

Пані почервоніла по саме волоссє.

— Часъ їхати!

— Та вона жь голодна, серце.... Дивись, якъ змерзла!

— Я змерзла, я, я! — та такъ ужє на те я накрикує!

— Сідай! — грімнула далі на мене, и сама у повізь ускочила.

Панъ здивувавсь: не знає, що єго думати, що єго казати, — стоїть.

— Що жь? — питає пані: — хутко?

Тоді сердега сідає коло неї...

А хазяїнъ бородатий: — Дівці *абєду* не прикажете?...

Довгєнько гомоніли пані міжъ собою, а ще довше після того мовчали.

XXI.

Прісмеркомъ дочапали до хутора. Въ хуторянськихъ хатахъ де-не-дє світілось. Ідемо ўлицею; стали коло будівку. На рундуці кўпкою стоять люде изъ світломъ, съ хлїбомъ святимъ. Кланяютьця, вітають молодихъ

— Спасибі, спасибі, — дякує панъ, приймаючи хлїбъ на свої рўки. — Привізъ я вамъ панію молодў, — чи вподобаєте?

Самъ смієтця, радіє: комү-то вже така краля не сподобна буде!

А пані, якъ гляне на ёго,—ажъ іскри їй зъ очей скакнули; на лиці мінитця. Люде до неї — щобъ то їй по свбѣму вітати; а вона вихопила въ когось изъ рукъ свічку та въ двері—стрибъ! Люде такъ и шугну́ли одъ тихъ дверей, нічого панові й не одмовили.

Панъ, неспокійний, смутний, пішовъ собі, похиливши голову.

Вийшла и я. Дивлюсь, роздивляюсь. Світлички невеличкі, та гарні, чистенькі. Стільчики, столики—все те новеньке, ажъ лощитця. Чую — говорять пані. Прислухаюсь — пані моя хліпає, а панъ такъ-то вже їй благаетъ, такъ благаетъ!

— Не плачъ, не плачъ, житте моє, серце моє дороге!... Колибъ же я знавъ, що я тебе ображу, — зъ віку бъ не казавъ!

— Ти, мабуть, усіхъ мужиківъ такъ изучивъ, що вони сь тобою за панібрата!... гарно!... оглядають мене, всміхаютьця до мене, тріхи не кинулись мені обвімати... Охъ, я нещаслива!... Та якъ вони сміють! — викрикне на-остатку.

— Серце моє! люде добрі, прості...

— Я не хочу нічого знати, слухати, бачити! — задріботіла пані. — Ти мені зъ світу хочешъ оце зігнати, чи що? — вигукє ридючи.

— Годи, годи, любочко! ще занедужаєшъ... О, не плачъ бо, не плачъ! Робитиму все такъ, якъ ти сама надумаєшъ. Подаруй міні сей случай!

— Ти мені не любишъ, не жалуєшъ... Богъ изъ тобою!

— Гріхъ тобі такъ говорити! Я тебе не люблю!... Самá ти знаєшъ, яка твоя правда!

Чую — поцімувались.

— Гляди жъ, — каже пані: — якъ ти не будешъ по-моєму робити, то я вму!

— Буду, серденько, буду!

XXII.

Проходила я по всіхъ кімнатахъ — нема нікогисінько. — Се чи не одъ насъ повтікали? — думаю собі. Вийшла на рундукъ, — нічть місяшна, зоряна. Стою та роздивлююсь; коли чую:— Здорова

була, дівчинонько! — якъ на струні брязнуло обікъ мене. Стрепенулась я, дивлюсь: високій парубокъ, ставній, поглядає, всім хаетця. И засоромилась, и злякалась; стою, якъ у каменю, онімила, та тільки дивлюсь ёму въ вічі.

— Стоїшъ сама тутенька, — зновъ озиваетця парубокъ: — мабуть, не знаєшъ, куди йти?

— Якъ-би не знала, то васъ би спитала, — одмовила ёму, схаменувшиися трохи. — Бувайте здорові!

Та швиденько въ двері.

— Бувай здорова, серденько! — сказавъ міні у слідъ.

XXIII.

А пані все по покояхъ ходять. Молода у кожний кутікъ зазирає, що й якъ. Забачила зімлячко за образами: — Що це такє?

— Се баба божничокъ уквічала.

— Що?... То вона въ тебе тутъ порядкує! Вікинь те зімле, серце! Се вже зовсімъ помужіцькій.

— Добре, серденько.

Тоді вона ёго цілує: — Голубе мій!

Отъ, находились, наговорились.

— Що це, — каже панъ, — що нікого нема? Куди се баба поділась?

— А бачъ, бачъ, — зацокотала пані, — які вони въ тебе пороснішувани! Схотіла, то й пішла.

— Та не дє диветця. Ось я її гукну.

Та й кинувсь гукати: — Бабо! бабо! бабо! — якъ той хлопчикъ слухняний.

— Заразъ, серденько, баба прийде, — говорить пані, вмовляючи її.

— Та де вона була?

— Певно щось робіла, любко. Се моя вся прислуга.

— А де моя Устіна? И вона изучилась бігати, не питаючись? Устіно! Устіно!

Я стала передъ нею.

— Де була?

— Ось у цій кімнаті.

Стала я зновъ за дверіма; зновъ дивлюсь и слухаю.

XXIV.

Увійшла бабуса старесенька-старесенька, — аж до землі поникає, та вся-усенька зморщена; тільки її очі чорні ще живуть і ясніють. Увійшла, тихенько ступаючи, вклонилась пані та й питає: — А що вам треба, пане?

Пані аж з місця зірвалась, що стара така сміла.

— Де се ти, бабо, була? Я тебе вже сам мусив гукати, — каже пань.

— Коло печі була, паночку: Ганні помагала, щоб добра вам вечеронька була.

Пань бачить, що вже жінка важким духом діше, а все не важитця він бабусю наляати: лупа очима та кашляє, та ходить, — не знає, що вже йому й робити. Пані од його одвертається. Бабуса стоїть од порога.

— Що ж, вечеря готова? — питає пань, уже хмуриїше.

— Готова, паночку, — тихо і спокійненько одказує бабуса.

— Серце (до пані), може б ми повечеряли?

— Я не хочу вечеряти! — одказала пані, вибігла і дверима грюкнула.

— То й я не буду вечеряти, бабусю, — каже пань смутненько вже.

— То я собі пійдю. На добра-ніч вам, паночку!

— Іди. Та треба глядіти, старá, щоб я не бігав за тобою сам! — загомнів був на неї, та зараз і вгамувавсь, як бабуса йому на те звичайненько одмовила: — Добре, паночку!

Вклонилась і пішла собі.

XXV.

Ходів-ходів пань по кімнаті. Чутно йому, що пані плаче за стіною. — Бóже мій! — промовив сам до себе, — чого вона плаче! — И так він те слово тихо, такеньки смутно, промовив!

Не втерпів — пішов до неї: цілує, вмовляє. Чималу годину він її благав, поки перестала.

— А вечеряти не хочу, — каже панові. — Я на твої слуги —

не то що—и дивітись не можу! Такъ изъ тобою поводятця, якъ изъ своїмъ братомъ.... родичі, та й годі!

XXVI.

Сиджү сама у дівочій; сүмно; тиша така.... Отто житте моє буде! всюди krásне!.. — Тепереньки, — дүмаю собі, — наші дівчата наживутця безъ моєї пані! Веселенько та любенько імъ угупці.... А міні — чужа сторона, и душі нема живої...

Коли щось у віконце стукъ-стукъ!... Такъ я й згоріла!... Сама вже не знаю, якъ, а догадалась.... Сиджү, ніби не чую.

Переждало тріхи, — зновъ стукає. Метнулася я та двері всі попричиніла, щобъ пані не почули.

— А хто се тутъ? — питаю.

— Я, дівчино-гориличко!

— Мабуть, — кажү, — чи не помилились: — не въ те віконце добуваєтесь!

— То жъ бо й не въ тее! На що жъ и очі въ лобі, коли не збачити когô треба!

— Не такъ-то кóнче й треба!.. Оце найшли розмову крізь подвійне скло!... Гётте! ще пані почують!

Та й одхилилась одъ вікна.

А вінъ такі: — Дівчино! дівчино!

— Чогó се ти попідъ віконню вкопався, Прокóпе? — загомонивъ хтось потіху. — Онъ, вечéria вже готóва ще одкóли, а васъ нікого нема!

XXVII.

Хтось уступивъ у сінці. Я відчиніла, ажъ се бабүся.

— Здорóвенька була, дівчино, — промóвила до мене. — Прóси-мо на вечéria, зозүлько!

— Спасибі, бабүсю!

— То й ходімо.

— Ось я панеі спитаюся.

— Чогó пита́тись, любко? То жъ вечéria!

— Чи звеліть ити.

Бабуса перемовчала хвилинку, та й каже: — То йди, моя дитино. Я тебе тутеньки подожду.

Пані сидять у-купці любенько, веселенько; щось межі собою розмовляють. Я ввійшла; а пані: — Чого сунесся?

— Пустить, — кажуть, — пані, мені повечеряти.

— Иди собі, — вечеряй!

XXVIII.

Пішла я за бабусею через двір у хату.

— Оце привела вам дівчину, — каже бабуса, вводячи мене в хату.

А в хаті за столом сидить Назарь чорнявий и молодичка гарненька, жінка Назарова. У печі палає, як у гуті. Одсвистують весело білі стіни и божничокъ, вишиванимъ рушникомъ навішений, квітками сухими и зіллямъ уквічений. Зъ полиці, миси, миски й мисочки, и зелені й червоні, и жовті, наче каміння дороге, викрашаютьця. Усе такé веселе в тій хаті було, прибране, осяюще: и кужіль м'якого лёну на жердці, и чорний кожухъ на кілці, и плетена колыска зъ дитинкою.

— Просимо до гурту! — привітали мене и вклонились.

— Може б, поручь зо мною така крала засідала, га? — каже Назарь.

— Хибá жь ви тутечки найкращі, дядьку? — питаю. Самá озирнулась, ажь той парубокъ уже тутъ, — съ кутка на мене задивився, ажь гаряче міні стало.

— Ато жь ви? — каже Назарь. — Придивись-лишень до мене добре: то-то жь гарний! то-то жь хороший!

— Хибá поночі! — одмовила ёму весела молодичка.

Славна була то жіночка, — звали Катрею: білявенька собі, трощки кирпатенька, очіці голубоцвітові, яснінькі, а самá кругленька и свіжа, якъ яблучко. У червонову очіпку, у зеленій юпочці баєвій. Смішлива була й гордоватенька, а що вже шамка́я! И говорить, и діло робить, и дитину колише; то коло стола її вишивані рукава мають, то коло печи її перстені блискотять.

— Ну, ну! — каже їй Назарь: — колибъ оце не галушкі, а бъ тобі одказавъ!

Тутъ бо саме Катря ёго поставила на стілъ миску зъ галушкѣми.

Назаръ моргнувъ на мене: — Не гріхъ томұ добре повечеряти, хто не обідавъ!

XXIX.

Катря хочъ и говорить и жартує, а здається все чогось сумна и неспокійна. Бабуся, сидючи за столѣмъ тихенько и величненько, якусь думку собі думала. Тільки Назаръ пустує та вигадує, та регоче, поблискуючи передъ каганцѣмъ зубами, а зуби, я жъ кажу, якъ сметана! На того парубка я вже не дивилась.

— А щѣ, пташечко,—питає въ мене бабуся: — при молодій паніи давніенько служишь?

— Якá вона гарна!—закінула молодічка.

— Поможетця, що гарна!—гукнувъ Назаръ, — коли дивитця такъ, що ажъ молоко кісне!

Бабуся зідхнула важенько:—Годи тобі, годи, Назаре!

— А нашъ панъ такий звичайний,—заговорила молодічка:—вінъ, мабуть, изъ-рѣду нікого не скривдивъ.

— Дай ёму, Бѣже, и пару такұ!—промовила бабуся.

— Якъ-то тепереньки намъ буде!—смутненько каже молодічка. Зідхнула и задумалась.—Якъ-то буде!—зновъ тихо вимовляє, дивлячись на мене, наче бъ вишпитувала очима.

А я мовчу.

— Бѣде, якъ Господъ дасть, голубко,—каже бабуся.

— Ну, щѣ буде, те й бѣде,—ми все перебудемо! — гукнувъ Назаръ.—А теперъ—до галушокъ берітесь. А ти, Прокѣпе, чому не йдешъ? Пані тобѣ въ око впала?... чи, може, ця краля?

Та й моргнувъ на мене.

— Нехай міні та пані й не снитця! — одмовивъ парубокъ, сидючи проти мене:—дѣ вона й вродилась така неприязна!

Тоді молодічка до мене: — Дівчино-сѣрденько! скажи намъ усю щіру правдоньку, якъ душа до душі....

Та й спинилась. Всі на мене дивлятця пильно... И парубокъ очей зъ мене не зведѣ. Якъ-би міні не той парубокъ, то все бъ нічого; а при ёму соромлюся та червонію, — трѣхи не заплачу.

— Дівчино! лиха наша пані молода?—вiмовить Кáтря.

— Недóбра!—каж́у їй.

— Гóсподи милосéрдний!—крикнула:—ч́уло моé сéрце, ч́уло!... Дити́но мой!

Ки́нулась до ко́лиски, схили́лась надъ дити́ною:—Чи то́го ж́ я сподiв́алась, идучи́ вiльна за па́нського! Вона́ вже й о́комъ своiмъ насъ пожéрла!

Та пла́че ж́ то та́къ,—слiза́ слiзу́ побива́е.

— Не та́кий чортъ страши́й, якъ намалёваний,—ка́же Наза́рь.—Чо́го ля́катись? трéба перш́ роздивíтись.

А вона́ пла́че, а вона́ т́жить, на́че вже й спра́вди ї́ дити́ну па́ні своiмъ о́комъ пожéрла.

— Го́ді, голу́бо! — вмовля́е Кáтрю баб́уса: — чо́го намъ д́же трiвóжитись? Хиба́ надъ на́ми нема́ Гóспода милосердного?

Па́рубокъ а́ні па́ри зъ уст́; тíлько куди́ я ні глян́у, усé на ё́го по́глядъ очíма спа́ду.

XXX.

Повечéрявши, поблагослови́вшись, бiж́у назадъ у будiно́къ, а за мно́ю: — На добра́-ни́чъ, дiвчи́но!

— На добра́-ни́чъ вамъ! — одказа́ла, та й ускóчила в́ сiни.

Увiйшла́ в́ дiвóчу, — сéрце в́ мене б́етця, б́етця!... Д́умаю та й д́умаю.... що́ якъ вiнъ вдивíвся в́ мене очíма!... И па́ні моя тож́ мíні на д́мку наvertśетця: лéдвi у двiр́ ступи́ла, вже всiхъ засму́тила.... И чо́го той па́рубокъ чiпля́етця?... Бода́й же ё́го, якiй хоро́ший!... Мiсяць стоíть проти́ мене у-по́вні....

»Ой мiсяцю-мiсячéньку,
Не свíти́ ні́кому!...«

Пiсня́ такъ и пíдмива́е мою́ д́шу.... Сама́ не звíю, чо́го ду́ша моя́ бажа́е: чи щоб́ вiнъ знов́ озва́вся пíд вiкóнцемъ, чи щоб́ не прихóдивъ.

XXXI.

Мина́е день, тíждень, мiся́ці, и пiв́ ро́ку збíгло за водо́ю. Зда́етця, що́ в́ х́торí тíхо и мíрно; цвíте х́тир́ и зеле́нiе. Ко́ли б́ же погля́нувъ хто, що́ тамъ ко́илось, що́ тамъ дíялось! Лю́де

прокидались и лягали плачучи, проклинаячи. Усе пригнула по-своєму молода пані, усімъ роботу тяжку, усімъ лихо пекуче, изнайшла. Каліки нещасливі, діти кришеняточка, и ті въ неї не гуляли. Діти садї замітали, индіківъ пасли; каліки на городі сиділи, горобцівъ, птаство полошили, да все жъ-то те якоесь уміла пані приправляти доріканнемъ та гордованнемъ, що справді здавалось усяке діло каторгою. Стобка наче вона була, все бачила, всюди якъ та ящїрка по хутору звивалась, и Богъ її знає, що въ її такє було: тільки погляне, то наче за серце тебе рукою здавить.

А пані-сусїде нашу панію похваляють-величають: — Отто хазійлива! отто розумна! Дарма, що молоденька, — добре бъ намъ усімъ у неї вчитись!

Спершу люде на пана вповали, та незабаромъ зреклись надїї й думки. Вінъ бувъ добрий душею и милостивий панъ, та плохий зовсімъ, — ні що зъ єго. Спитувавсь вінъ жінку вмовляти, та не така-то вона. Далі вже и наменути на сю річъ боявся, — мовъ не бачить нічого, не чує. Не було въ єго ні духу, ні сили. Сказано: добрий панъ, — *не бє, не лє, та нічимъ и не дбє*. Якъ почне пані обмірати та стогнати, та въ крикъ викрикувати, то вінъ руки й ноги її вицілує, и плаче, и самъ людєй лє: — А щобъ васъ! а бодай васъ!... отъ уморять міні друга!

— Не буде зъ єго нічого, — каже Назаръ. — Я одъ разу побачивъ, що квачъ, — ще тоді, якъ вінъ Устїну обідомъ нагодувавъ.... Якъ-би такъ жінку та міні, —я бъ її у комахню втручивъ, — нехай би пїхкала!

Та й заревоче на всю хату. Такий ужє чоловікъ бувъ той Назаръ: усє єму жарти. Здається, хочъ єго на огні печі, вінъ жартуватиме.

А що Катря слізъ вилила, то дє вже тїі й слєзи брались! Візьме свою дитину на руки та плаче-плаче! а далі й заридєє у голосъ.

И Прокіпъ дуже зажурився. Усє щось собі думає и зо мною вже не пожартує.

— Оцє жъ бо які ви смутні!—скажү єму одного разу: (се було ввєчері, прїсмеркомъ): — чогó ви такі смутні?

А вінъ менє за руку, —пригорнувъ и поцілувавъ. Заки я схамєнулась, єго вже й немає.

XXXII.

Усі люде повзяли, змарніли; тільки бабўся велична, якъ и була. Якъ ні лае, якъ ні кричить на неї пані, — бабўся не лякаєтця, не метушитця: идє тихо, говорить спокійно, дивитця ясно своїми очіма ясними. И не счўсєся було, якъ до неї пригўрнєся, та й заплачєшь, — отъ якъ дитина до матері своєї рідної гўрнетця.

— Не плачъ, мой дитино, не плачъ! — промўвить бабўся стїха, ласкаво. — Нехай недобрі плачуть, а ти перетрївай усє, витерпи бідочку!... Хибá жъ такі й перетерпїти не можна?

Господи! якъ же смўтно й сўмно жилось! Не чўти смїху, не чўти гласу людського. У двірѣ душа живá не навідаєтця, — хибá за діломъ, — та такъ б´язько оглядуєтця, такъ поспїшаєтця вже, нáче ёмў сь пўщи вихопитись одъ звїря лўтого йдєтця.

Спїзнилась якось вечєрявши, та й бїжў хутєнько. — И чомў хочь Прокїпъ не прийшовъ вечєрати! — дўмаю. Коли вївъ такъ и вродївсь передь очіма моїми! Переймає менє и оббїгти не пускає.

— Устїно! скажи мнї правдоньку: чи ти менє лўбишь?

Утїклá бъ одъ ёго, такъ нўги менє не несўть. Стою; горю....

Вївъ тоді менє за рўку!.. Обїймає, пригўртає, та все питає: чи лўбишь? — такий чудний!...

Посїдали, поговорїли, покохáлись, — усє лїхо забўлось. Вєсєла душа моя, и свїтъ мїні мїлий, и такє вь свїті гáрне все, такє крáсне!... Чогó вже, коли й пані постереглá: — щó це то-бї? — кáже. — Чогó сє такъ росчервонїлась, нáче хто вїбивъ? Чи, мўже, щó вкрáла?!..

XXXIII.

Бўже мїй мїлий! якъ-то вже я тогó вєчора захистнўго, тёмно-го, дождаю!... Звелїть пані на вечєрю йти, — Прокїпъ менє дождає. Перєйме та постўимо у-двїйзї, погорўємо обўйко.... Бо дєн-ної порї хочь и стрїнемось, — тїльки зглáнемось, — словєчка не перемўвимо, розїйдемось.

— На лїхо ви покохáлись! — кáже було Кáтря.

— Зъ біса розумна ти, моя люба! — кепкує зъ неї Назаръ. Колибъ теперъ ти въ-дру́ге мене полюби́ла, то бъ и лапки поли-зала-е́сі!

— Коха́нне въ мене на умі!... Міні й вони́ двойко́ се́рце су́шать, якъ поду́маю-погада́ю....

— Чого́ се ви дівчи́ну су́шите та ляка́єте? — озвѣтця баб́у-ся. — Коли́ вже покоха́ла, неха́й коха́є: то їй судьба́ така су-дила́ся.

XXXIV.

А па́пі, куди́ да́лі, то все злі́снїва, усе́ люті́ша: аби́ я тро́хи спі́знїлась, забари́лась: — де́ бу́ла? — та й стрі́не мене́ на па́нському́ поробі́ ли́ха годи́на.

Пе́рво туго́ю тужи́ла я тя́жко, а тамъ усе́ міні́ ста́ло не въ дивови́жу, уся́ка га́ньба байду́же. Ска́зано: *Встань ли́хо, та й не ляжеть!*... Було́, по́ки ла́є, корені́ть, — не си́ла моя́ — слѣ́зи рїну́ть, а напла́чуся до́бре, утру́сь, — така́ собі́ веселе́нька, жарту́ю, пу-стю́ю!... И ко́са заплѣ́тена дрі́бненько́, и сорочка́ на міні́ бі́ла, — ні́кому́ було́ й не хвалю́ся. Що́ міні́ помо́жуть? тільки́ сво́є ли́хо тя́жкє згада́ють!... А Про́кіпъ, на́че ні́чть те́мна, хо́дить, и вже то́ді ні́ до і́дла, ні́ пи́тва, ні́ до розмо́ви.

Го́споди ми́лий! сво́є ли́хо, чу́жє ли́хо, — не зна́ть, що́ й ро-бі́ти, що́ почи́нати. У Ка́трі дити́нка заведу́жала: а тутъ обі́дъ панамъ́ зварі́, ве́черю зварі́, та горо́дъ скопа́й, обсе́й, — та ще па́ні грі́має: — Нічо́го не ро́бишъ, леда́що! ду́рно хлі́бъ мій і́сі! Ось я тебе́ навчу́ робі́ти!

Ці́лу ні́чть Ка́тря не спи́ть надъ дити́ною. На де́нь благосло-ві́тця, — до робо́ти. Баб́уся то́ді пильну́є мало́ї, розважа́є Ка́трю; то дити́нку до не́ї ви́несе, то сама́ ви́йде та роска́же: — сти́хла ма́ла! — або́: спи́ть ма́ла! — И та́кеньки, на́че благода́ть Бо́жа, допомага́є, невтомлі́ва, невсипу́ща.

— Чого́ се ви, Ка́тре, такъ па́дкаєтесь, безъ спочи́нку? — кажу́ їй.

— Робі́тиму, робі́тиму, по́ки си́ли. (А о́чі въ не́ї такъ и го-ря́ть позапада́вши). Мо́же, вго́жү, мо́же вми́лосе́рджу!

Отъ же не вгоди́ла й не вми́лосе́рдила. Роби́ла й не спа́ла, по́ки ажъ нечувсте́вний сонъ і́ї обня́въ, коло́ ко́лиски. Про́кіне-

тця,—до дитини,—а дитинка вже на Божій дорозі. Тільки глянула на ёго бідолашна мати, тільки вхопила ёго до серця,—вонó й переставилось.

И побивалася жь Кáтря, и мучилась, и радíла:

— Нехáй же моё дитя, моё кохáне-дорогé, бóде янголяткомъ Бóжимъ, — лiха не знáтиме моё рiднёсеньке! — А дáлi й заголосить: — А хто жь до мене рученята простягне? хто мене звеселить у свiтi?... Дитино мой! покинула мене, мой дóнечнó!

Назáръ — нiби й нiчого, розважáе свою Кáтрю, молодiмъ ii вiкомъ заспоко́юе, а вь са́мого вже помя́кшавъ гýчний гóлосъ,—пóтай усіхъ сумуе.

По тiй печáлi зовсiмъ захiри́ла, занепáла Кáтря. Не то, щóбъ рóбити, вже й пó свiту ходiть нездúжае. А пáнi все-такi: — Чомý не рóбишь дiла? Я тобi тé! я тобi дрúге!

— Тепéрь я вже не боюсь васъ! — одказáла Кáтря: — хочъ менé живцёмъ иззiжте тепéрь!

Далá жь ii себé знáти пáнi!...

— Прокóпе! — кажú я: — щó оцé зъ нáми бóде!

— Устiно-сёрце! звязáла есi мiнi руки!..

XXXV.

Прогнáла пáнi Кáтрю зъ двора́ на пáнщину: не ввáжила й на ii чоловiка-вiзнику.

Панъ, нiшкомъ одъ пáнi, давъ ii карбóванця грóшей, та не взя́ла Кáтря; вiнъ положивъ ii на плечé, — ски́нула, зъ се́бе нáче жа́бу, тi грóшi. Якъ упáвъ же той карбóванецъ на мури́гъ, — и залiгъ тамъ, ажъ счорнiвъ: нiхтó не доторкнiвся. Та вже са́мá пáнi, похожа́ючи пó двору, вздрiла и зня́ла.

— Се пёвно ти грóшi сiєшь? — ка́же на пáна. — Ой Бóже мiй, Бóже мiй!

Панъ на те нiчого не одказáвъ, тiльки счервонiвъ дúже.

А Кáтря не схотiла на свiтi жити. Щось ii приключiлось пiсля тоi нарúги. Бiгала по гáйхъ, по боло́тáхъ, шука́ючи своi дитини, а дáлi якось и втопи́лась бiдолашна.

Панъ дúже зажури́вся; а пáнi: — Чогó тобi смутiтись не знáть чимъ? хиба́ жь ти не помiтивъ по ii, що вонá й зда́вну

навіже́нна бу́ла? И́ о́чі я́кісь стра́шні, и заговори́ть, то все не пúтне....

— И спра́вді, — вхо́пився пань за те сло́во: — не по́вно вь не́ї ума́ бу́ло!

Навіже́нна та й навіже́нна.... На́ що й кра́ще! Пора́дили́сь помі́ж собо́ю та́кеньки, та й спо́кійне́нькі собі....

XXXVI.

Згоди́ли я́когось моска́ля зь мі́ста за ку́ховára. То жь бо й бу́вь чу́дний! Я́кь звари́ть панáмь їсти, са́мь пообі́дає, то ля́же на ла́ві, та все сві́ще та сві́ще, та сві́ще, та ра́птомь я́кь спі-воне́! — дзві́нко-то́не́нько, помі́сь півень ку́куракає. Сьму́ байду́же бу́ло на́ше ли́хо; тільки бу́ло спита́є: — сьо́годні бі́то? — та й дода́сть: — ина́чій и не мо́жна: на те слúжба!

Наза́рть у́же не той ставь, у́же й вінъ я́кось пони́къ, а все жарту́є: — Ко́либь ми́ні хочь оди́нь де́нь хто послужи́вь, до-ві́ку бь зга́дува́вь!

Па́ні то́го ку́ховára ду́же хва́лить, що та́кий, мовля́є, чоло́вікъ вінъ хоро́ший, та́къ ме́не поважа́є! А вінъ бу́ло я́кь стои́ть передь па́нією, то мовъ стрі́ла ви́стромитця, ру́ки спу́ститъ, о́чі вто-ро́пить на не́ї: — Лови́вь я рябе́ порося́; вті́кло рябе́ порося́ у бу́р'яни́; то я до чо́рного порося́ти: влови́вь чо́рне порося́, ош-па́ривъ чо́рне порося́, спі́къ чо́рне порося́.... — Та́кеньки усе́ чи́сто одбубови́вь и дожида́є, що́ па́ні є́му одка́же; са́мь тільки очі́ма лупь-лупь!...

А па́ні є́му разь-по-разь: — До́бре! до́бре! усе́ до́бре!... Тілько ти гляди́ вь ме́не, — не розледа́щій ми́жь мо́їми вовко́дúхами.

— Ні́коли то́го не всмію, ва́ше високобраго́рдие!

Вкло́нитця і́й ни́зько, впра́во, влі́во нога́ми човгъ! та и зь ха́ти, та на ла́ву, — и зновъ сві́ще.

— Бода́й васъ! — кажу́ є́му я́кось: — коли́ вже ви перестá-нете то́го сви́сту! Тутъ го́ре, тутъ напа́сть, му́ки живи́ї, а ви....

— Не горю́й, не горю́й, дівко! На те вона́ слúжба назива́ет-ця. Онъ, бачъ, скільки вь ме́не зу́бівъ зоста́лось... На слúжбі втеря́вь!... Бу́вь у насъ ко́питанъ... ухъ!

Та тільки у́хнувъ.

— А ти що думала? Якъ у світі жити? якъ служити? якъ ві-
служитись? Тебѣ бують, тебѣ рвуть, морочать тебѣ, порочать, а
ти стій, не моргни!... И! крий Бóже!

Зговоривши тѣе, зновъ свистіти! А Прокіпъ зъ сѣрця ажъ
люльку обѣ землю гѣпнувъ.

— Воли въ ярмі, та й ті ревуть, атó щобъ душá християнсь-
ка всяку догану, всяку кривду терпіла и не озв́алась! — грімнувъ
на москаля, ажъ той свистати переставъ. Дивитця на ёго, якъ
козёлъ на нові ворóта. — Не така въ мене вдáча! — ка́же Прó-
кíпъ: — я такъ: або вірятуйся, або пропаді!

— А въ мене така зновъ удáча: утечі! — зареготавъ На-
зárъ. — *Мандрівочка — рідна тіточка.*

— Піймають! — скрикнувъ москаль, схопівшись: — піймають —
пропавъ!

Щó тамъ у ко́го бу́ло на сѣрці, а всі засміялись.

— Не ко́жний копитанъ швидкий уда́тця, — ка́же Назáръ: —
и́нший побіжить, та й спіткнѣтця. А ти ось-щó лúчче скажи:
куди́ вті́кати?... Одъ яко́ї вті́къ, такú й зди́бавъ. Изъ дра́нки та
вберѣсся въ переперáнку....

»Та все пані, та все дýки. ..«

заспівавъ — якъ у дзвінъ удáривъ.

XXXVII.

У рікъ старá пані вмерла. Не хотілось дýже їй умірати! Усѣ
молитви, святе письмó читáла, по церквáхъ молебні правила;
свѣчки передъ богáми негасімі палáли. Яко́сь дівчинка не до-
пи́льнувала, та погáсла свѣчечка, — веліла дівчинку ту вісікти. —
Ти, грішнице, и мо́ему спасѣнню шкóдишъ!

XXXVIII.

Нáша пані журілась и пла́кала за старо́ю дýже. — Вже те-
переньки самá я въ світі зостáлась! Обдеруть мене тепереньки,
якъ тую липку! Моѣ́ о́ко всѣ́го не догледить; а на тебе, — ка́же
панові, — якá міні надія? Ти міні не придба́ешъ, хіба́ розне-
сешъ и те, щó ма́емо. Ти й не дýмаешъ, що хúтко вже намъ Богъ

дитину дасть. Для дитини, коли не для мене, схаменись, мій друже! Хазяїнуй, доглядай усього, а найперва річъ — не псуй міні людѣй.

— Що це ти, любко? Богъ съ тобою! Опѣ зновъ усімъ турбуєся! Та я все зроблю, що хочешъ, усѣ!

Такееньки було вмовляє її.

Одного разу хотівъ вінъ її розвѣжити, та й каже: — Годі тобі, голубко, клопотатись. Ось послухай лишень, що я тобі скажу: я вже кума пригласивъ.

— Кого жъ ти просивъ? — перехопила його пані.

— Свого товариша. Такий славний чоловікъ, добрий!

— Боже мій! я одразу догадалась!... запросивъ якесь убожество! Та я не хочу сего й чути! Не буде сего! не буде!

А сама у плачъ рвений.

— Серденько, не плачъ! — благає панъ: — серденько, зане-дужаєшъ!... Не буде того кума; я його перепрошу, та й кінець. Скажи тільки міні, кого ти хочешъ, того й завітāju.

— Полковника треба прохати, — отъ когó!

— Полковника, то й полковника. Завтра й поїду до його. Ну, избачъ міні, любонько, що я тебе засмутивъ!

— Отто-то й есть, що ти мене зовсімъ не жалуєшъ: усѣ мене журишъ!

— Голубко мой! — промовивъ панъ стіха, — пожалуй и ти мене. Ти знай сердисся, кричишъ, сварисся; а я сподівався....

Та якъ заридає!

Пані до його: — Чогó се ти, чогó?

За руки його хоче брати; а вінъ затуливсь обома, та ридає-ридає!... Ледві вже його розговорила: и цілувала вже, и обнімала, — насилу стішився.

— Та скажи жъ міні, чогó се ти заплакавъ? ну, скажи! — просить його.

— И самъ не знаю, моя любо, — одказує панъ, ніби всміхаючись: — такъ чогось.... Не здужаю трóхи. Ти объ сему не думай, а насмійся міні, що я, на́че мале́нький, росплакався.

А самъ зідхнувъ.

— Ти, може, думаєшъ, що я вже тебе не люблю? — говорить пані.

— Ні, любишъ.

— Люблю, та ще йкть!... А вкупці неможна разъ-у-разъ сидіти: треба господарювати, моє серце!

Та й поцілувала його.

Уранці поїхавъ панъ, и полковника завітавъ у куми.

XXXIX.

Народився синъ у паніі. Що тихъ гостей наїхало на христини! Обідъ справили бучний. Кумъ-полковникъ вкотівъ у двіръ сивими ківми, побрязкуючи, позвякуючи бубонцями. Самъ огрядний, кругловідий, червоний, усё вуса закручує правицею, а лівую шаблю придёржує, та плечима все напинається вгору.

Я рада, що міні трішки вільніше, — вибігла до Прокіпа, — стою, розмовляю зъ нимъ коло рундука. Коли де ни взявся панъ, — веселий такий, якъ ще бувъ за свого женихання съ панією.

— Чого се ви тутъ стоїте обійко? Що розмовляєте? — сміється.

А Прокіпъ ёму: — Пане, оддайте за мене дівчину!

— Добре, бері, Прокіпе! я не бороню. Повінчайтесь, та й живіть собі любенько.

— А пані? — каже Прокіпъ.

Панъ зідхнувъ и задумався, а далі й каже: — Ідіть за мною! Візьмі її за руку, Прокіпе!

Самъ пішовъ у кімнати, а Прокіпъ ведє мене за нимъ, стискаючи мою руку.

— Любо! — сказавъ панъ: — я оце до тебе молодихъ привівъ. Чи вподобавешъ?

А тутъ у кімнаті панівъ, паній!... И полковникъ поміжъ усіма, неначе той индикъ Переяславський, помагає, та все по-троху пірхає.

Наша сидить у крісlecky. Зирнула на насъ и одвернула. Усміхъ веселий простігъ, гнівно на пана згляне й питає: — що се таке?

Прокіпъ кланяється, просить.

— Я вже позволивъ, — каже панъ: — не борони й ти, моя кохана. Давъ намъ Господь щастя, — нехай и вони щасливі будуть!

Пані все мовчить та уста гризє. А полкóвникъ и вíрветця й загу́де, якъ на трубі: — До-па́ри, бiсови діти, до-па́ри! об́оє хоро́ші! Треба їх звiнча́ти, кúмо моя мiла. — Хóчешъ за́міжъ, дiвко? — питає мене, та що хóче моргну́ти, то й о́чі заплю́щить: не моргне; вже не сiла — випивъ по́вно.

Усі пані за нимъ підхопи́ли: — Одружіть їхъ, одружіть! Чýєте: кумъ вашъ, полкóвникъ, говори́ть, що до па́ри...

Тоді вже й пані: — Та нехай собі!

Ми й несчу́лися, якъ за порігъ переступи́ли. Кiну́лись дýхомъ п, не спра́вивши нічогісiнько, по́хапцемъ звiнча́лися, щобъ ще не розлучи́ла насъ пані.

Дúже вона́ гнiвалася на па́на: — якъ ти мене́ підви́в! — дорiкає. — Я сeгó не можú тобі подарува́ти, якъ ти мене́ підви́в!

— А тобі, — свáритця на мене: — тобі б́уде!

— Нехай́ уже́ б́уде, що́ б́уде, — дýмаю, — та вже ми побра́лися! Вéлико ти́шить мене́, що тепeръ озвáтись до eго́ можна при лю́дяхъ, гляну́ти на eго́, що вже — мiй!

XL.

Я зоста́лась при па́нії, якъ и бу́ла! Ще гіршъ надо мнóю коверзує вона́, ще гіршъ ва́рить зъ мене́ во́ду, та все примовляє: — А що́? яковó тобі у замúжжі? покра́щало?

Якъ не заговори́ть чоловікъ, якъ не пожа́лує, то ча́сомъ такъ при́йде, що примiгъ би крiзь зéмлю пішо́въ. А зiйдúся зъ нимъ, — вéсело й лю́бо; усе́ ли́хо забу́ду. Тiльки чоловікъ мiй, куди́ да́лі, то все хму́рніший хóдить, ажъ мині се́рце боли́ть.

— Чи ти вже мене́ не люби́шъ, Прокóпе?

Вiнъ приго́рне мене́ та подiвiтця вь́ ві́чі такъ-то лю́бо, що чу́ю, на́че вь́ мене́ крíла ви́роста́ють.

— А чо́го жъ усе́ смутни́й, Прокóпе?... Отъ ми вже тепeрeньки вкúпцi на-вiки.

— О, моє се́рденько! тя́жко бу́ло безъ те́бе, а сь тобо́ю ще тя́жче... Яковó-то сподiва́тись що-годи́нки вь́ Бо́га—дога́ни тобі та му́ки!.. А боро́нити — не сiла. . Ва́жко, Усте!

— Якъ-небудь и зо мною бідү перебудемо, Прокóпе. Якъ на мене, то все удвійзі легшъ.

— А може, й справді такъ, рибонько!

Та й усміхнѣтця, и пожа́лує мене.

Такъ-то вже я радію, якъ розговорю ёго, розва́жу!

XLI.

Жили ми такееньки зъ бідюю та зъ журбюю до осени. Тутъ и скінчилось...

Одно́го дня трусили въ садү я́блука въ коші, а чоловікъ мій стрі́шує, та все зъ я́блуні на мене поглядає то зза тії гілки, то зза тії. Тро́хи вже й притомілась баб́уся, — сіла одпочіти.

— Отъ уже й літечко кра́сне мину́лося! — промовила: — со-
нечко ще світить, та вже не гріє.

Сее ка́жучи, роздивля́етця навкруги.

— Усти́но-голу́бо! адже́ ото́ неначе́ дитво́ра зза́ ліси ви́зп-
рає? — питає мене.

Я гляну — ажъ справді́ коло́ тину́ купка́ діто́къ.

— А що́, дітки? — питає баб́уся. — Чого́ прийшли́, мої со-
коля́та?

Малі́ мовча́ть та тільки́ о́комъ закида́ють у коші́ зъ я́блуками.

— Ходи́ть лише́нь бли́жче, хлопче́нята: я по я́блучку ва́мъ дамъ! — ка́же на їхъ баб́уся.

Дітво́ра такъ и сипну́ла въ садъ. Обступі́ли стару́, якъ горобці́ горобі́ну, а старá обді́ля їхъ — а старá обді́ля... Загу́готіло, за-
гомони́ло коло́ насъ: звісно, діти. Коли́ се, знена́цька, якъ грі́мне па́ні: — А то́ що́?

Пере́лякали́сь діти. Кото́рі въ плачъ, а хто въ но́ги, — тільки́ за́лопоті́ло. И въ мене́ се́рце зако́лоті́лось.

Баб́уся спо́кійне́нько одпові́щає: — Се, ка́же, я по я́блучку дітка́мъ да́ла.

— Ти да́ла? ти сме́ла? — завере́щять па́ні: (сама́ ажъ тру́-
ситця). — Ти, мужі́чко, моє́ добро́ кра́дешъ!... Зло́дійко!

— Я—зло́дійка!?—ви́мовила старá... зблідла, якъ ху́стка, и о́чі
їй засся́ли, и слёзи́ покоті́лись.

— Більш красти не будеш! — кричить пані. — Я тебе давненько пристерегаю, — ажъ отъ-коли піймалась... Панські яблука роздавати!

— Не крапа я зъ роду-віку мого, пані, — одмовляє старá вже спокійно, тільки голосъ її дзвинить. — Панъ ніколи не боронивъ, самъ дітей обділявъ. Богъ для всіхъ родить. Подивітця, чи для вашої жъ душі мало?

— Мовчи! — піснула пані, наскáкуючи.

Хруснули віти. Зза зеленого лістя визирає мій чоловікъ, та такий у ёго поглядъ страшний! Я тільки очима ёго благаю.

— Злодійка! злодійка! — картає пані бабусю, вкогтівшись їй у плечé, и соває стару́, и штовхає.

— Не по-правді менé обмовляете! Я не злодійка, пані! Я вікъ извікувала чесна, пані!

— Ти ще зо мною заходишъ?

Та зо всёго маху, якъ сокірою, стару́ по обличчю!

Захиталась старá; я кинулась до неї; пані — до мене.... мій чоловікъ — до паніі.

— Спасибі, моя дитино, — промовляє до мене бабуся. Не турбуйся, не гніви паніі.

А пані вже вчепилась у мої коси.

— Годі, пані, годі! — гримнувъ чоловікъ, схопивши її за обидві рúки. — Сёго вже не буде! годі!

А пані у гнівú, у диві великому, тільки викрикує: — що? якъ? га?

Схаменувшись трóхи, до Прокóпа. А той своє: — Ні, годі!

Тоді вона у крикъ. Назбігáлися люде, дивлятця. Панъ, що було въ ёго дýху, пригнався: — Що се?

Мій чоловікъ випустивъ тоді панію зъ рукъ.

— Отъ твої щірни дýші! — лédві промóвила пані. — Дякую тобі!... Та чо́го жъ ти мовчишъ? — скрикнула ще голоснішъ. Міні ма́ло рукъ не вломіли, а ти мовчишъ!

— Що се поробилось? питає панъ на всі стóрони, у великій тревóзі.

Пані й почала: и обікрапа її старá, и всі хотіли її душі, — тако́го вже наковчила! Самá и хліпає, и кричить, и кленé, що вже и панъ розлютувався. Якъ кинетця до мого чоловіка: — Розбишака!

— Не підходте, пане, не підходте! — озвався мій повуро.

— Э, бачу! каже панъ: — тобі тутъ місця мало. Постой же: розшибатимесся у москаляхъ — скільки хотя!

Пані ажъ верещить: — у москалі ёго, у москалі!... Теперъ и приємъ у городі; заразъ и вези ёго!

— Візьміть ёго! крикне панъ на людей:— звяжіть ёму рўки!

Прокіпъ не пручався, самъ рўки простягъ, ще й всміхнувся.

А Назаръ підъ той гукъ до мене: — чого злякалась? чого плачешъ? гірше не буде!.. Отъ, чи буде краще, — не зваяю?....

XLII.

Повелі Прокіона въ хату. Сторожа стоить коло дверей. На дворі візокъ запрягають. Назаръ запрягає коні підъ пана.

Довго думавъ мій чоловікъ; далі каже:— Устіно! сядь коло мене! — — —

— Що ти починивъ, мій голубе! що ти сподіявъ! говорю ёму.

— А що я сподіявъ? Будешъ вільна, —'отъ що! будешъ вільна, Устіно!

— Воля, — кажу, — та безъ тебе!

Такъ міні гірко стало!

— Воля! — покрикне вінъ, — воля!... Та на волі и ліхо, и напастъ — ніщо не страшне. На волі я гори потоплю! А крепакъ хоть якъ щаститця, усё добро на ліхо стане.

Ажъ ось, заторохтівъ на дворі візокъ. Повелі Прокіона. Я, въ чімъ була, схопілась до ёго на візокъ. Старá мене благословляє и ёго: — нехай вамъ Мати Бóжа допомагає, діти! — А слёзи тихі такъ и біжать зъ очей ласкавихъ.

Помчали насъ. Якъ-то ще пані не схаменулась про мене, наставляючи на дорóгу пана: не пустила бъ!

Ідемъ мовчки, побравшись за рўки. Я не плачу, не журюся; тільки серце моє колотитця, серце моє трепечетця....

Підвиждаємо до міста. Панъ закурівъ коло насъ и випередивъ. Выхали въ місто. Хўтко проторохтіли ўлицями. Коло високого будинку стали.

Випустивъ Прокіпъ мою рѹку: — Усте, не журіся.

Повели ёго до приёму Я на рундуці сіла, якъ на гробовищі.

— Не вдавайсь у тугу, — каже Назаръ. — Бісѣ бідү перебүде: одна мине — десаѣ бүде.

А самъ почавъ уже сивимъ волосомъ, якъ снїжкомъ, присипатись; розважає мене, а самого, видно вже, що ніхто не розважить.

Коли виводять мого чоловіка... Бóже мій, світе мій! Сѣрце вѣ мене замѣрло; а вінъ весѣлий, якъ на Великѣ-день....

XLIII.

Зосталась я зъ чоловікомъ у місті. Перебігла година тая швидко, якъ святá йскра спалила, та до-віку не забуду!

Заразъ мого чоловіка приручили дядькові, москалеві йстнѣму, изучатись військовѣй науці. Дядько бувъ станомъ високій, очі чорні; волосся п вусъ, якъ щотїна, пўжатця; ходить прямо; говорить гүчно; поводитця гордо.

Отъ ми ёмү кланяёмось, а вінъ нічого; тільки понүро оглядає Прокóна. Дає ёмү Прокіпъ грóші: — вибачайте, дядьку, що ма́ло: крепáкъ не багáцько розгорі́е.

Дядько кашляну́въ, плюну́въ: — ході́мъ!

— Ході́мъ на місто, дружи́но моя́, погуля́ймо! — ка́же міні Прокі́пъ.

Та й пішли.

Ходимо ўлицями п заўлками, гуляємо собі; а вінъ питає: — А щó, Устїно, чи ти чўєєся, що вже ти вільна душа?

Та й смієтця, заглядаючи міні вѣ вічі.

Хочъ якъ бу́ло міні неспо́кійно, хочъ якъ тужило моє сѣрденько, а й я всміхну́лась п ніби чо́гось раділа.

Набри́ла я й хáтку такү, що наймалась, а грóшей нема́. Та й добу́ти звідки? Прода́ти нічого. Я поїхала, — нічо́го не взяла́. Та й не великі́ скáрби бу́ли тамъ у мене: кїльки сорочо́къ та спідни́ць дві, та ще тамъ яка́сь ю́почка та ко́жушáночка. Не до то́го міні бу́ло тоді́, щóбъ те забіра́ти; а по́слі вже па́ні не оддала́. Отъ я й надүмала собі: — Підү́ я подѣнно робі́ти! — Пора́ди-

лись изъ Прокіпомъ, та й вдались до хазійки, що хату наймала. Своє лихо оповістили, — питаємо: — чи буде її рада на те, щоб ми поденно за хату їй сплачували?

— Добре, — каже. — Бідуть гроші — оддаватимете поденно; а не бідуть, то я й підождू вамъ.

Ми й перебрались до неї въ хату.

XLIV.

Хазійка наша була удовиця старенька, привітна й ласкава, а що говірка! Роска́зує та й роска́зує, та все про своє лихо, що весь рідъ їхъ звівся, що сама вона въ світі зосталась, якъ би-ліна въ полі. Зідхає разъ-у-разъ, частенько бу́ло й сплакне́. Та й за на́ми чимало вона слізь ви́лила: якъ бу́ло сидимó съ чо-ловікомъ укúпці та гово́римо, вона й почне́ пла́кати та примовля́ти, що—ось ми молоденькі, ось ми й хоро́ші—ні вро́ку: жи́ти бъ та жи́ти, та люде́й собо́ю весели́ти... Прикладає та й пла́че. Ми вже її вмовляємо! Хибá тоді ущúхне, якъ надійде дядько, та грі́мне на неї: — зновъ ба́ба кі́сне!

А вона ё́го боя́лась дуже, що такий вінъ: ані до ё́гозаговори́ти, ані ё́го спита́ти.

— Що́ се за чоловікъ у світі! — ка́же бу́ло старá: — який же вінъ гри́зний та неласка́вий — неха́й Богъ боро́нить! Чи вінъ ні́ко́ли ро́ду не мавъ, чи що таке́? Богъ ё́го зна́є!

Ра́но-ра́нісінько схо́плюся; біжу́ на поденщи́ну. Поверта́юся пі́зно. Въ руці́ въ ме́не заробле́ні гро́ші. Ве́село поспі́шаю́сь до до́му.

Ще́ на доро́зі стрі́не мене́ чоловікъ; лю́бо та мі́цно сті́сне за ру́ку й спита́є тихе́нько: — Чи до́бре нато́милась, Усте́?

XLV.

Отъ́ я́кось сидимó́ ввече́рі: моска́ль на ла́ві зъ лю́лькою, ха-зійка́ коло ві́конця, а ми съ Прокі́помъ оддалі́къ. Сидимó мо́вчки всі́; коли́ у две́рі хтось сту́к-сту́к; а да́лі: — здоро́ві бу́лі! — гукну́ло щось за двери́ма.

Се жъ Назаръ!

Увійшовъ и стоить передъ нами, стѣлю підпирáючи: люлька въ зубахъ; и сивизна, ти бѣ казавъ, у густі кúчери поховáлась.

— Хазáйці и всíмъ нехáй Богъ помагáе!

— Спасíбі! мíлости вáшої прóсимо! — вітає ёго старá.

— Звітки се ти взáвся, Назáре? — питає Прокíпъ. — Отъ náче зъ землі вíйшовъ!

— Я звітти, — кáже, — звітки дóбрí люде мандрíвки ви-
глядáють.

Дядько поворушíвся — поглядáє на двéрі.

— А чо́го се кру́тисся, пáне моска́лю? Одніі віри, — не
цура́йся!

Дядько все дíвнтця на вікна, на двéрі.

— Оввá, якíй же баскíй! Чи не вітра въ полі хочешъ пій-
мáти?.. Да ти й самъ, бачу́, степовíкъ... Отъ же й не пробу́й, —
не піймáешъ. А лúчче дай мíні люльки запалíти... Якъже вамъ
ведéтця тутъ? — питає насъ. По чо́му въ мíсті молодíці мотóрні
та гáрні? — (моргáє на мéне).

— А въ васъ тамъ я́къ? — питаю въ ёго.

— Я́къ?! на вíбірѣ дають, на людськúю во́лю: хочъ утопісь,
хочъ такъ загíнь.

— Охъ мíні лíшечко! годíно моя! — (зажурилась хозáйка).

Дядько тíльки вúса покрутíувъ.

— А старá? — питаю.

— Жíвё. Старá все перетéрпить. Клáняетця вамъ.

Питаю за се́бе, щó тамъ пáні казáла.

— Эгé! бу́ло за васъ обóхъ пáнові на горішки. — Черезъ
твíй, кáже, рóспускъ двохъ робітниківъ утерáли! Хто жъ дýр-
немъ zostáвся? — Се все пáні; а я скажú: дýрень не дýрень, а
сто́ячи передъ не́ю, на розúмного й трóшки не похóдивъ.

Хазáйка тимъ чáсомъ вечéрати прóсить. А Назаръ достáвъ
изъ-за пáзухи пляшку горілки и постáвивъ на столі.

— Випíємо, — кáже, — по пóвній, бо нашъ ві́къ не дов-
гий!... Бува́йте здорові, въ ко́го чо́рні брови!

А дядько: — Щó се, — кáже, — за горілка? лúчче водí на-
пíтись, якъ тако́ї горілки!

— Ко́лі хто схóче, то напéтця й водí, — озвáвся Назаръ.

— Горілочка, здається, добра, — каже хазяйка.

— Бодай тому шивкарєві такє життя добре! — одгрімнўсь дядько.

А про те вїпивъ ищє, ищє й ищє. Вїпъє и сплюне, налєє и зновъ вїпъє.

Старá дивўєтця та головою хитає, а далі вже не стєрпіла: — Що жъ ви такъ иі гўдите?

— Не твоє діло, бабо! — гукнўвъ дядько: — для приятелїв пьемó всяку.

— Та на здоровьячко жъ!

— Знайте нашу москóвську добрість! додавъ Назарь.

Вечєряємо, говоримо; а дядько пьє та й пьє, та й пьє. Зблїдъ на лиці и на стїлъ схилився. Дивитця на насъ ись чоловікомъ, та й каже: — Ой! ви, молодята, молодята! не довго житимете вкупці.... Та годі, не журітця!... Пожили, пороскошували — и бўде зъ васъ. Бува й такє, що зъ сповитóчку ласки — добра не знєшъ, — вікъ звїкўєшъ підъ палкою. .. Оттáкъ живи!... Безъ рóду, безъ плімъя, безъ привіту, безъ совіту, — на всїхъ ро-скóшахъ!

А старá тоді до єго: — А дє жъ вашъ рїдъ, дядечку? звїтки ви самї?

— Сь вантанїстівъ! — одказавъ похмўрно москáль, — сь тихъ, коїи чўли, що насъ у халєру помєншало. Рóду нема, не знавъ и не знаю.

— А матўся вáша?

— Казавъ: не знаю!... чогó дўрно роспїтувати?

— Оттáкєньки и я тепєрь безрїдня! — каже хазяйка, хлипаючи.

— Ищє й вона мїжъ люде! — гукнўвъ москáль. — Щó твоє лихо!... плїонуть! Онъ лихо, то лихо: що нікого тобі згадати, ніхтó й тебе не згадає; пікуди піти, и нїгде зостáтись. Усі тобі чужі, и все, усє чужє: и хáта, и люде, и одєжа... *Степовїкъ!* мовлявъ (до Назарá)... Такъ, братє! менє зъ степїв узáто... Ну, и слáвнї, мабуть, тїи степи були!... Дай, бабо, горїлки! вїпьемó до дна, бо на днї молодїї днї!

А вь самóго слєзи кóтятця-кóтятця. И смїєтця вінъ рáзомъ, и горїлку пьє. Далі вже якъ упавъ на лáву, такъ и заснўвъ.

— Ну, по сій же мові та бўдьмо здорові! — каже Назаръ. — Прощай, Прокóпе-брате!... Та ось, трóхи не забудь. Принісь я тобі грошенятъ крѣхту: пять карбóванцівъ. Поживай здоровъ!

— Спасібі, брате! Не знаю, коли вже я приможуся тобі вернути.

— Гай, га! абі живі були! Се не панськіг рóші, — братерські: — ними не зажу́рися. Я собі зароблю: теперъ я вільний хочъ на півъ-року; зъ собаками не піймають.

Та й пішовъ попрощавшись. Тільки ёго й бачили.

XLVI.

Господи мій! якé жъ то життя тоді наше було! Хочъ и зъ бідóю, хочъ и зъ лихомъ, а такé жъ то любе, такé благодатне! Лёгко зідхнути, вёсело глянути й думати: щó зароблю, то все на себе; щó й посяжу и поговорю, — нікого не боюся; робити-му чи ні, — ніхто менé не приси́лує, ніхто не займе. Чуюся на душі й на тілі, щó й я живу.

Коли такъ, на весні, чутка: москалі виходять у похóдъ!

— Не правда сёму! — вмовляю себе; а сёрце моё одъ разу почу́ло, щó правда. А тутъ и наказъ: у похóдъ, у похóдъ лагодитись!

Прóкіпъ менé разважає, доводить міні, щó се ли́хо дочасне, щó поверну́сь, каже, — бўдемо вільні.

— Такъ, такъ! — кажу, — такъ, мій голубе!

А сёрце моё бо́літь, слёзи ринуть.

Вже й день похóду намічений. Пішли ми въ ху́тіръ попрощатись. Панівъ не було до́ма; тільки баб́уся сама на господарстві. Баб́усечко жъ моя люба! я її зда́леку на вздві́рті пізна́ла, а пізнавши запла́кала. Душе́ю живо́ю вона тільки жи́ва була. Прибіжу до не́ї, обіймаю, якъ ма́тіръ рідну.

— Чо́го ти пла́чешъ, моя голубко? чи́тає менé сти́ха.

— Оце ви тутъ зостае́тесь, у сёму пе́клі!

— Та вже жъ тутъ, пта́шко. Тутъ я роді́лась, тутъ я христі́лась, тутъ сироті́ла.... тутъ и вму́, моя дити́но.

— Та до сме́рти терпе́тимете?

— И терпітиму, пташко.

Поблагословила вона насъ, якъ дітей ріднихъ, обділила, чимъ мала. Попрощались ми, пішли.... Та й не разъ, не два обертались, дивились. На порозі стоить бабуса: навкруги тиша; скрізь ясно; съ поля вітерець віє; зъ гаївъ холодокъ діше; десь-то вода гучить; а високо надъ усімъ грає-сиче вишне промінясте сонечко.

XLVII.

Провела я чоловіка ажъ до Кііва. У Кііві служити зосталась, а вінъ зъ військомъ кудись даліко на Литву пішовъ.

— Не суши себе слізьми, серденько! — приказувавъ. — Я вернусь... сподіваюся. Сподівайся й ти. Дождай мене!

Дождаю.... Що яка та служба довга! Уже сімъ годъ, якъ вінъ пішовъ. Чи то жъ побачу коли?... У своїмъ селі не була. Перечула черезъ люде, що всі живі. Ведеться такъ, якъ и першъ велося. Бабуса живе, терпить, а про Назара нема й чутки. Служу, наймаюся, заробляю. Що наша копійка? кровью обкипіла! та йколи й міні такъ легко, такъ-то вже весело стане, якъ подумаю, що аби схотіла, — заразъ и покинути ту службу вільно. Подумаю такеньки — и року добуду. Ягось розважить мене, підможе мене та думка, що вільно міні, що не звязані руки мої. — Се лихो дочасне, не вишне! — думаю.

То якъ же міні свого чоловіка забути хочъ на хвилинку! Вінъ мене съ пекла, съ кормиги визволивъ!... Та мене й Богъ забуде! Вінъ чоловікъ мій, и добродій мій. Поздоровъ ёго Мати Божя: — я вільна! И хожу, и говорю, и дивлюсь, — байдуже міні, що й є ті пані у світі!

Марко Вовчокъ.